

Malmok, molnárok, őrlétők Csernátonban

(Kivonat)

A dolgozat a szerző 1996. évi vizsgadolgozatának részlete. Tárgyalja a csernátoni vízhasználat kérdését, a víziszerkezetek helyét, a tulajdonosokat, a molnárporthat és a molnárcsalád életét, a malomépítést és a molnármesterséget, a malom és a malómárok karbantartását, a további vízzel hajtott szerkezeteket.

Bevezető

A csernátoni molnárok körében így él a malom eredete: „A malom legelőbb az őrdögé volt. Ő találta ki. Azelőtt az emberek a famozsárba költöztették a gabonát. Azután kitalálták, hogy lapos kővön egy gomolyag kővel taszigálták a szemet. Az őrdög oztán kitalálta a malmot, annak minden szerkezettyét, csak éppen a hajtókát (tejkerázót) nem találta ki... egy éjszaka az ember unalmában megfaragta a hajtókát, s akkor ott lehetett hagyni, ezért a találmányért az őrdög az emberre hagyta a malmot.”¹

A zúzókö felalálása meghatározó mozanata volt az emberiség táplálkozás-történetének, gyökeresen megváltoztatta őseink étrendjét. A zúzó szerkezeteket a forgó kő megjelenése forradalmasította. A zúzó, őrlő szerkezetek védelme és tökéletesítése az egyik legfontosabb teendő volt mindennemű veszedelemmel szemben. A malmok még a hadban álló felek számára is folytonosan kulcsfontosságú létesítmények voltak, a 16–17. században a támadások első célpontjaivá váltak. Jelentőségük fontosságát mutatja, hogy a török és a magyar hadvezérek között egyezségek sora született egymás malmainak békén hagyására. Sőt, török–magyar közös tulajdonú malmokról is tesznek említést.²

A malomiparban a gőzmalmok felalálása energetikai szempontból a legkorszerűbbek és a legelterjedtebbek a vízimalmok voltak. A vízikereket már feltalalásától fogva több munkavégzésre használták; kallókat, verőket, gyapjúfésülőket, deszkametszőket, darálókat hajtattak meg vele. Mái általánosan malmokként emlegetjük a nem csupán őrlésre használt, de ugyancsak elven működő szerkezeteket is.

A székelyföldi Csernátonban, ebben a hegyvidéki faluban, ahol hajdan harmincnégy malom dolgozott, napjainkban is ott zakatol egy-egy vízikere.

Dolgozatom részeredménye annak a már több esztendeje folyó kutatásnak, amelyben a felsőháromszéki, vízi erővel hajtott szerkezeteket kívánom feltérképezni és – lehetőségeim szerint – minél átfogóbban feldolgozni.

Vizsgálódásaimnál fontosnak tartom az adott terület katonai és más térképanyagának tanulmányozását, a családoknál még fellelhető tulajdonjogi iratokat (sajnos a levéltári anyag a belső állapotok miatt még részben hozzáférhetetlen, részben nehezen hozzáférhető), és ami legfontosabb, a mélyinterjúk készítését.

A vizsgálódásaim középpontjában álló Háromszékes tudomásom szerint az első malomra való utalás Sársalvára vonatkozik (ma Kézdivásárhely része), ebben említik, hogy „CSO-MORTÁNYI István... kinek roppant kiterjedésű uradalmi, malmi és halastói voltak, ő vezette le 1315-ben a ma is meglevő malomárkot a Feketeügyből”³

A magyar vízimalmokról eddig megjelent néprajzi publikációk száma tudomány-, technikatörténeti és társadalomnéprajzi fontosságukhoz képest csekély.

Erdélyi vonatkozásban Cornel IRIMIE végezte el a víziszerkezetek átfogó felleltározását és 1967-ben tette közzé.⁴ Munkája alapján a Román Állami Vízügyi Bizottság 1957-es vízügyi statisztikai felmérése szolgált. Constantin CATRINA a Fogaras-vidék víziszerkezeit dolgozta föl. TARISZNYÁS Márton „Gyergyó történeti néprajza” című tanulmánykötetében főleg levéltári, statisztikai források alapján ad történeti áttekintést a Gyergyói-medence mal-

* Feleségemnek, aki sok lemondásával és személyes sorsvállalásával segítette munkámat.

mairól. Munkájában rávilágított e mesterség legfontosabb vonatkozásaira, társadalomnéprajzi összefüggéseire.

Háromszék megyében a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusa, Nicolae MOLDOVAN foglalkozik a víziszerekezetek kutatásával. Csernáton község vízimalmairól a nemrég elhunyt kutató, MOLNÁR István két értékes tanulmányt is közölt az Aluta és a Megyei Tükör hasábjain.

Az erdélyi ember mindig igyekezett a hely adta lehetőségeket kihasználni munkája könnyítésére. Talán ez a magyarázata, hogy az egész medencében egymást érik a hatalmas tudású, névtelen mesterek különböző elmés szerkezetei. A hegyi patakok mentén még a század derekán is ott zakatoltak a vízikerekek; hol lisztelő malmot, hol deszkametszőt vagy ványolót, vashámort s egyebet hajtottak meg. Mi sem bizonyítja mindezt jobban, mint az a tény, hogy 1957-ben Románia szerte még 3450 vízimalmot tartottak nyilván, amiből 2787 Erdély területén, ebből 97 a Feketeügy gyűjtőmedencéjében⁵ működött.⁶

A kutatásaim helyszínéül szolgáló Alsó- és Felsőcsernáton a Felsőháromszéki-medence Bodoki-hegység felőli oldalára húzódik fel.

A Felsőháromszéki-medence a nagy kiterjedésű Háromszéki-medence északnyugati felének széles, patak völgyekkel szabdalta hegylábi törmeléklejtőin található. A terület fontosságát, kereskedelmi jelentőségét növelte, hogy átszeli az Ojtozi-szoroson áthaladó, Erdélyt Moldvával összekötő egyik főútvonal. Ellátási területe így kiterjed a szomszédos Moldvára is, amellyel a lakosság folyamatos árucserkapcsolatot tartott fenn. Krumplit, lisztet, gabonaféléket szállított ki Moldvába, és cserébe bort hozott be.

„Malomiparra alkalmas folyóink s kitűnően tiszta buzánk felhasználásával azon időben, midőn Aradon innen zacskós malmok csak Háromszéken valának, molnáraink látták el finom lisztet, a szeben-aradi vonal kivételével, egész Erdélyt; sőt... Pomániában is üzletet folytattak; a korpát fejős marha, sertés és lovak táplálására használták fel.”⁷ Vitathatatlan, hogy a fenti sorok nem nélkülözik a lokálpatriotizmust, de a

terület adottságait illetően elfogadhatóak megállapításai.

A medence gyűjtőfolyója a Feketeügy, amely 106 km hosszan szedi össze a mellékvizeket. Felső szakaszán mért esése a 35 m/km-ről, amely alkalmassá teszi vízikerekek hajtására, a medence belsejében 0,71 m/km-re csökken.⁸ A nagyszámú vízikerek jelenlétének fő oka a földrajzi adottságokban rejlik: a folyóvízben szégynebb, de gabonatermelésre alkalmas medencének, illetve a környező hegyvidék földművelésre kevésbé használható, de vízierővel rendelkező tájainak egymásmellettiségében, egyben egymásra utaltságában.⁹

Csernáton község területének nyugati harmadát a Bodoki-hegységnek a központi, 1200 m-es szinttel jellemezhető gerincéig terjedő, a **Csernátoni-patak** mellékvei által tagolt hegysorok képezik.¹⁰ A **Nagypatak** felső szakaszától Márkosfalva határáig, kb. 7 km hosszan húzódó Csernáton patakának szintje 678 m-ről 534 m-re csökken, ezáltal esése 20,7 m/km mértékű. Ezt az adottságot már korán vízikerekek sorának meghajtására hasznosították, s majd minden írásbeli említés kiemeli a falu malmait. A medence földrajzi fekvése és társadalmi felépítettsége megélhetést biztosított a nagyszámú malom számára. Maguk a molnárok ezt így látják: *„Azért mindenkinek volt mit öröljön, mert nagy gazdák voltak, gabona volt, s nem volt malmik mindenkinek, mint most (a kalapácsmalmok mára általánossá váltak), s úgy s akkor mindenki töltötte a lúdat, disznókat hizlalták ugye, s kellett az állatoknak a korpa s a gabona, met állattenyésztéssel foglalkozott többségbe a nép.”¹¹*

A malmoknak Csernáton mindennapi életében betöltött fontosságát támasztják alá a fennmaradt falutörvények, pl. Alsócsernáton község 1665. évi falu törvénye eképp rendelkezik: *„Malom épületbe való fát, órsófognak valót ajándékon adjanak illendő képpen, mivel a Malmok a Falunak használnak, a mostani malmos embernek.*

– *Öreg művbe való tölgyfának ára szálának dénár 10*

– *Nyírfának az mely művbe való dénár”¹²*

„Kinek olyan speciális fa kívántatik a mitis ebben a kihatározott helyben nem találtatik úgy mint malom tengely, kapa... másunnan is adjanak csak az ára dénár 36 legyen.”¹³

Minden bizonnyal a község is birtokolt malmot, mivel a számadási főkönyv bevételi oldalán 1875-ben ez áll: „PAP Györgytől malomnak haszonbérbe vevésért ellen 3fr.”¹⁴

Időrendi sorrendben ismertetem az általam hozzáférhető frásos dokumentumokat:

– A BARABÁS-féle malom mestergerendájának felirata „*FIERI CURAVIT CD GEOR. BRARABAS AD 1713 DIE 20 MAII*”¹⁵

– 1734 „Vagyon az Nagypatak oldalában Napnyugatról *BEKE István, Napkeletről KÖLÖNTE András szomszédságába beszegező BÖLÖNI Sándor malma.*”¹⁶

– Egy dálnoki székely kapun: „<CURA GENEROSUS: DO: STEPHANUS MIKLÓS 1760.> A nagy kapu ívén pedig: <MICHEL MOLNÁR FECIT DE FELCSERNÁTON DIE 17 MAY>.”¹⁷

– Egy, a helyi múzeumba bevitt malom kőpadgerendáján: „*ÉPITETTE az GAZDASÁG 1836 ba BARABÁS ISÁK MALOM BIROSÁGÁBA OLOSZ JÁNOSALTAL*”¹⁸.

– Egy, a helyi múzeumban található szépen faragott mestergerenda felirata: „*1818 Ano Die juni építette ez az házat és a malmot is Isten segedelméből építette MAGYARI József és Felesége Rosáliával*”.

– Egy 1844-es decemberi naptárlap feljegyzése: „*14-én mentem Sz. Györgyre fát átigazolni s a malom dolgába*”¹⁹.

– ORBÁN Balázs is több malmot említ: „*Nem messze a Csókásnak nevezett ásványvízforrás van, melyet, mivel hülések ellen nagyon hatásos, sokan látogatnak, kik a szomszédos malmokban szállásolják el magukat.*”²⁰

– NAGY Elek a múlt század utolsó évében Alsócsernátonban 3, Felsőcsernátonban 26 molnárról ad számot.²¹ A statisztika adatait vizsgálva kiténik, hogy a vármegye területén ez időben a tárgyalt területen működött a legtöbb kis vízimalom.

– Egy 1948-ból származó megyei malomösszeírás Csernátonból név szerint huszonöt

nyilvántartott malmot sorol fel, míg a megye összes vízimalmainak száma 140. Látható, hogy megyei viszonylatban e községben termelt a vízimalmok közel 20 százaléka.²²

– 1957-ben a Román Állami Vízügyi Bizottság által készített kimutatás adatai alapján Felsőcsernáton a nyilvántartott 11 működő malommal a Feketügy gyűjtőmedencéjében a legtöbb vízszervezettel szerepel.²³

– Következő adatom 1969-ből való; meglepő, hogy még ekkor is 13 használatban levő malmot jegyeznek fel, melyből 11 Felsőcsernátonban darált.²⁴

– Legutoljára, 1998 márciusában az Ika vára alatti Nagypatak mentén még három működő vízkereket találtam, amelyből kettő ma is darálót hajt; egy pedig amellet, hogy a tulajdonos áramellátását biztosítja, szerszámgépeket is ellát energiával.

A vízhasználat és a lakosság

„...a megépítendő árok szélesebb és mélyebb nem lehet mint a régi árok, nevezett oly módon köteles megépíteni, hogy a víz lefolyása akadályozva ne legyen... az Törpataka hídjá felé vízszá ne folyhasson...”²⁵

Ősidők óta a hegyipatakok vizét a mellé települt népesség több célra használta: a háztartásban ivásra, főzésre, mosásra, tisztálkodásra; a gazdaságban az állatok itatására, a művelt területek öntözésére; ha méreténél fogva alkalmas volt rá, szállításra. A malmok duzzasztói, valamint a malomárkok – különösen ároktakarításkor –, alkalmasak voltak halászatra, rákászatra is. A sebes vízű, állandó medrű patakok szinte mindenütt vízszervezeteket működtettek, de tápláltak halastavakat, használták a pálinkafőzdek hűtő és feleeresztő vízszükségletének biztosítására is. Különösen vízkerekek meghajtására kellett a folyóvíznek egyenletes vízhozammal, valamint nem szaggatott partvonallal rendelkeznie.²⁶ Csernátonban nem volt tutajozásra alkalmas folyóvíz, ezzel szemben számottevő a malmok száma, amelyek viszont gyakran egymás tőszomszédságában sorakoztak.

A gazdálkodástörténet folyamán mindig is kulcskérdésként vetődött fel a patakok vízének használati joga; úgy kellett összehangolni, hogy a különböző szükségletek kielégítése ne sértse mások jogait. Az érdekek sokszor eltérőek voltak, és ezek figyelmen kívül hagyása gyakran pereskedéshez vezetett. A paraszti társadalmakból a legtöbb peres oklevél épp a vízzel hajtott szerkezetekkel kapcsolatban maradt ránk.

Egy-egy malom megépítése a hely kiválasztásával kezdődött. Csak ritka esetben volt lehetőség épp az építető saját birtokán belül felállítani a duzzasztótól a malomházig az egész létesítményt. Ezért az érintett területek birtokosainak meg kellett egyezniük a tulajdonjogi kérdésekben. Mindig is központi helyet foglalt el a malomárok elvezetésének mikéntje, annak karbantartása és a többi érintett terület tulajdonosainak a tűrési kötelezettsége. Már a Tripartitum szabályozta a víz használatát, külön kiemelve a malomárkok építésének módját.²⁷ Az 1840. évi X. törvénycikk a csatornákról és vizekről így rendelkezik:

„I. A vizeknek természetes lefolyását és lefolyhatóságát másnak akármily módon és alakban akadályozni tilos”.²⁸ „Gyergyóban, mivel a patak vizét ivásra is használták, reggel nyolc óra előtt nem volt szabad semmit mosni a pataokban.”²⁹

A malmokat soha nem építették a patakok közvetlen árterületére, hanem azoktól feljebb, hogy az árvizek kevésbé veszélyeztessék. Ennek ellenére is majd minden malommal rendelkező faluban emlékeznek árvíz által elsodort malmokról. Csernátomban ilyen volt MÁTHÉ József malmának a pusztulása, az 1872-es nagyárvíz idején „...olyan hatalmas dörgés, villámlás, rittyegés, de olyan eső, mintha viderrel tőtték volna; milyen marton van az a malom, s teljesen leseperte mindet; elvitte, ahogy a nagy eső megjött, a malmot, estállót, mindenfélét; úgy, hogy, mint ez az asztal, olyan simán maradt a hely, s őket es le vitte...”³⁰ Ugyancsak az árvíz sodorta el VIRÁG András malmát is 1972-ben.³¹

A mezei gazdálkodás és a víz használata sokszor nagyon szorosan összefüggött. Több szerző is említ olyan okiratokat, amelyek a gátak,

duzzasztók okozta károkról szólnak. TÖRÖK József a Magyar Hírmondó 1780. évi 33. levélében így látja: „Mert sok számtalan határoknak, gátos malmai jók, híresek és díszretekessé vágnak; de alig van benne, úgy szólván, a mit öröljenek, ha tsak idegen határokról gabonával nem segítenek; mivel ugyan azon jó gátos Malom előre, határjokat, el-vetett vagy néha készen aratva, kévébe, kéreszibe és boglyákba lévő életjekeket, az Gátak miatt fel-tolúlt víz által el-vette, el-mosta, semmivé tette.”³²

A múlt században kiadott építési és vízhasználati engedélyek mindig rögzítették az árvízvédelmi előírásokat is, amint az 1885. évi XXIII. törvény is szabályozza. A fenti törvény rendelkezéseinek betartását folyamatosan ellenőrizték, a hiányosságokat szigorúan büntették. Az árok karbantartásával kapcsolatos csernátóni kihágásokról tanúskodik a következő okirat:

„Büntetőparancs. I. KÁSZONI Demeter (46 éves), II. BEKE Károly (29 éves), III. LUKÁCS Ferenc (39 éves), IV. BÖLÖNI Máté molnárok felsőcsernátóni lakosok ellen hivatalból feljelentés, mert Felsőcsernátón községben 1943. év szept. hó 13. napján kelt véghatározatomban foglaltaknak eleget tenni elmulasztottak, miéртis az 1885. évi XXIII. t. c. 40.§., 42.§. ba ütköző kihágás miatt, u.a. t.c. 184.§. és 185.§. alapján 100-100 pengő pénzbüntetést állapítok meg és meghagyom, hogy ezt az összeget a rendőri büntetőbírósnál a kézbesítéstől számított 15 nap alatt fizesse meg...”³³

Egy Sepsiszentgyörgyön, 1900 áprilisában keltezett építési engedélyben ez áll:

„8.§ Köteles engedélyes az 5.§-ban megállapított vízszintet 300 forintig terjedő pénzbüntetés terhe alatt megtartani, és ezen célból úgy intézkedni, hogy növekvő vízállásnál a táblák egyenkénti és folyamatos felhúzása által szabályozva a duzzasztott vízszín 116,05 m függőmagasságon felül ne emelkedjék. Árvíz alkalmával, ha a gát alatti vízszín magassága eléri a 116,05 métert, az összes táblák teljesen felhúzva nyitva tartatnak”.³⁴

A duzzasztók felépítése a feltöltődés és leiszapolódás veszélyét rejtette magában, ezért

nagyon pontosan meghatározták az egymás után következő malmok küszöb (az a legmagasabb vízszint, ami a duzzasztóban elérhető) magasságát. A szint emelése a vizet jobban felnyomja, s a felsőbb malmok működését nehezíti; az alább engedése a hajtott kerekek kapacitását csökkenti, a vízkerék „holtvízbe jár” és leiszapolódást, homoklerakódást okoz. Egy idős torjai molnár mesélte, hogy előző malmuk mintegy harminc méterrel lennebb volt; de – miután az alsó szomszéd megemelte gátját –, a víz visszanyomódott, és az ő malmuk nem tudott működni. Akkor építették át, a múlt század végén, új helyére.³⁵

A patakok természetes tisztulására a tárgyalat dokumentum is kitér:

„9. § Köteles engedélyes minden hónap első és harmadik vasárnapján déli 12 órától kezdve 6 órán át az összes zsilipablákat felhúzva tartani, hogy ez által a meder természetes tisztogatása a meggyülemlett hordaléktól és a zsilipszerkezet kezelhetősége ellenőrizhető legyen.”³⁶

A lerakódott iszap és homok kitermelése a molnárak joga és egyben kötelezettsége is volt, az említett engedély okirat erről így intézkedik:

„7. § Engedélyes meder és partfenntartási kötelezettsége az 1885. évi XXIII. t.cz. 53. §-a alapján a Torja patak vízfolyására nézve az engedélyezett gát fölött 120 m, alatta pedig 20 m hosszban állapítatik meg. Ezen meder szakaszokon köteles engedélyes a vízhasználat gyakorlása következtében előálló iszapoltásoktól és egyéb rongálódásoktól a medret és partjait megvédeni.”³⁷

Amikor e takarítás nem volt rendszeres, az árkok folyamatosan feltöltődtek. Ez történt az alsócsernátoni szakaszon is: „A vízkerekek eleinte nagyok voltak, mert minél nagyobb a vízkerék, annál nagyobb volt az erő. Lassan az árvizek s minden feltöltötték az árkokat, mert nem voltak eléggé takarítva; s a talaj feltelt fel, s a víz esése csökkent. A kerekek alól vízben mentek mert nem volt jó a lefolyás, s akkor a vízkerekeket meg kellett kisebbiteni.”³⁸

A vízhasználat különös feladatokat rótt téli időszakban a molnárokra. A zavartalan működés biztosítása érdekében nagy hidegekben szükséges

volt a vízkereket védeni a lejegesedéstől. A malomárkot folyamatosan jegelni kellett; ellenkező esetben az átfagyott víz elzárta a lefolyást, és a vizet visszanyomta a felsőbb malmokhoz.

„Gyergyószentmiklóson téli időben az asszonyok elvárták az egyes árokszakaszok jegelését a molnároktól. Ha ez nem történik meg, akkor felszólításukra a molnárak kötelesek voltak azt megtenni.”³⁹

A második világháború utáni években a román állam elrendelte a vízimalmok vámgabona beszolgáltatási kötelezettségét; egyben új vízjogi dokumentáció elkészítését és a működési engedélyek felülvizsgálatát követelte meg. Az újonnan elkészült dokumentáció magába foglalta a következőket:

- a létesítmény technikai leírását, amely tartalmazta a működéshez szükséges vízmennyiség, a kapacitás, a minimális és maximális teljesítmény kiszámítását, megjelölték a vízfej küszöbmagasságát, a vízkerék méreteit, a víz esésének nagyságát;

- a terület hosszanti és transzverzális vízrajzi ábrázolását;

- a malomszerkezet vázlatos rajzát;

- minden malmon geodéziai mérőpontokat is megjelöltek; a hitelesített jeleket jól látható helyen helyezték el. E jelek a malmok hadászati és térképészeti jelentőségét is kifejezték (elhelyezését az 1885. XXIII. törvény is előírja). Ennek köszönhető, hogy a katonai és kataszteri térképeken egyaránt fel vannak tüntetve a malmok. Ezen jegyek sértetlen megőrzéséért az engedélyezett vízmű tulajdonosa felelős, esetleges megsemmisülésüket bejelenteni köteles;

- az engedély okirat mindig előírta, hogy évente ahányszor szükséges, de legalább egy alkalommal el kell végezni a gát, a malomárkok, a vízfej és a vízkerék teljes karbantartását. Az előírások betartását évente ellenőrzik; hiányosság esetén a malmot azonnal lezárják. Birtokomban van néhány csernátoni vízjogi engedély, valamint nagyszámú ellenőrzési jegyzőkönyv, amelyben ezen előírások be nem tartásáért szigorú büntető határozatok sorát hozták, nem egy malmot le is pecsételtek (lezártak).

A vízárok karbantartását nem csupán a hatóságok ellenőrizték, hanem maguk a molnárok is. Ahol céhbe tömörültek, ott annak választott képviselői, a malombírók irányították a közös munkákat. Ha nem voltak céhek, akkor az öregebb molnár vagy a választott vízgondnok feladata volt az ároktisztítás, a gátjavítás összehangolása. Gyűjtési területemen nem volt molnárcéh, ezért a víz használói a tapasztaltabbak vezetését fogadták el.

Napjainkban, a tulajdonjogok visszaszerzése után azt tapasztaltam, hogy egyre többen akarják a régi malomárkokat kijavítani és helyreállítani a vízkerekeket. Több helyen áramtöltőket és más gépeket szereltek fel a bélkerékre. Egy előpataki román ember 1990 után próbálkozott vízimalom elkészítésével; azonban a helyet nem jól választotta meg, s az árvíz elvitte teljes építményét.

Víziszerkezetek helye Csernátonban

„Vagyon az Nagypatak oldalában Napnyugatról BEKE István, Napkeletről KÖLÖNTE András szomszédságába beszélő BÖLÖNI Sándor malma.”⁴⁰

Kézbe véve a múlt századi térképeket, feltűnik rajtuk, hogy a falu felső felében és a lakott területen kívül egymást érik a malmokat jelölő pontok. Első látásra megállapítható, hogy e jelek többnyire a Várberc két oldalán csoportosulnak. Több a nyugati oldal és a csernátoni erdők vizeit összeszedő Nagypatak mentén; kevesebb a legjelentősebb mellékágán, az Ika patakán. Ez utóbbi a déli lejtők és a futásfalvi erdők patakjait fogadja magába. Harmincnégy malomból huszonöt épült a falun kívül, mintegy külön sortanyás települést képezve. Ha nem számítjuk ide az Ika patakán található három helyet, valamint az alsócsernátoniakat, akkor igazat adhatunk MOLNÁR Istvánnak, hogy a „*huszonhat malom alig 4–5 kilométer távon terül el*”⁴¹. A faluban épült néhány szerkezet teljesítménye azonban jóval jelentősebb volt a felső malmokénál, mivel nagyobb volt a víz hozama. Míg a felsők közt – bár két kerékre készültek – alig akad, amelyik egyszerűen tudott volna mindket-

tőn darálni; addig a márkosfalvi réten mindegyik két kerékre járt, sőt egy ideig a BULÁRKA-malomban három kerék is működött.

A víziszerkezetek telepítésekor mindig elsőként a duzzasztó létesítésének helyét keresik ki. Ez nagy szakértelmet és helyismeretet igényel. Fontos, hogy olyan szakaszon kell felépíteni, ahol a meder kötöttsége, természetes kanyarulata a legkisebb szögben engedi kiválni a malomárkot. Így nem lassul le a víz sodrása, hanem az eredeti meder mintegy meghosszabbításaként viszi tovább a vizet.

A csatorna, ha közben utakat keresztesz, akkor föléje hidat építenek; ha nagyobb völgyeket, akkor deszkából ácsolt csatornán vezetik át fölöttük. Az ilyen átfelőlő átereszeket mindig úgy készítik el vastag pallókból, a deszkák között sással, mohával jól tömítve, hogy a lehető legkisebb legyen a vízvesztés. Alulról mindkét oldalon gerendákból összeácsolt lábak tartják, amelyek a csatorna alatt és felett kisebb fákkal vannak összekötve. Ez a megoldás látható ma is az OROSZ-féle malom fölött. Más esetben a meglévő híd oldalához rögzítik a fenyőpallókból ácsolt csatornát, ilyen volt hajdan a KÁSZONI Demeter malma fölött, a Tőr pataka hídján.

Mivel a térszín nagy sodrást tesz lehetővé a falu fölött, szinte teljesen egymáshoz tapadnak e malmok. Egy-egy árkon hat-hét daráló is dolgozott még századunk derekán. Így a ma működő szerkezetek gazdái, SZÁNTÓ Gerő és BÍRÓ Árpád az 1400 m hosszú árkot hetedmagukkal használták egy az 1950-es évek közepén kiadott vízjogi engedély tanúsága szerint. Ennek egyik fő oka, hogy e darálóknak a gátjaik megépítési költsége jelentős részét teszi ki a teljes létesítmény értékéből. Ahhoz, hogy a kellő vízmennyiséget biztosítani lehessen, a malomcsatornába sorban felveszik útközben a többi apró mellékág vizét is. Ez az oka, hogy a fentebb említett szakaszon a fő duzzasztóval együtt három gát is található; egyike a Remete patakát, a másik az Ika patakát tereli a kerekekre. A következő árok pedig hat malmot működtetett.

A már elkészült duzzasztó vizét igyekeztek minél több szempontból hasznosítani. A dará-

lőkon kívül, amelyek a gabonán túlmenően több helyen sőt is őrltek, más szerkezeteket is meghajtottak velük. Így BAJKA Mihálynál ványolót, OROSZ Dávidnál kásahántolót, BULÁRKA Istvánnál *gyapjúfűsűt* is felszereltek hajdanában. Volt, ahol a régi malom helye más funkciót kapott, például KOVÁCS György fűrésze a Szpiritusz-malom helyén épült. Egy másik malomban, ahol valaha a kőpad állt, ma pálinkafőző üzemel, de fürdőmedencét, halastavat is táplálnak.

Mielőtt a szerkezetek részletes bemutatásába kezdenék, áttekintő képet kívánok nyújtani a mellékelt térkép alapján arról a harmincnégy malomról, amelyről sikerült még emberi emlékezettel elérhető adatokat feltárnom (1. ábra).

Tulajdonosok a század elején:

Nagy-patakon, Felsőcsernáton

1. MOLNÁR Mihály (Szpiritusz-malom)
(+) helyén a húszas évektől KOVÁCS György fűrésze

2. PAJZS János (+)

3. KONNÁT Gábor (+)

4. KÁSZONI Dénes (+)

5. FÜLÖP Dénes (+)

6. VIRÁG Dénes (+)

7. BAJKA Mihály; ma áramfejlesztőt hajt, külön malomházban; ványoló is működött, amit a régi malomból alakítottak ki – ugyanitt jelöltem a SZÁNTÓ István malomhelyét

8. PAJZS ? (Rebekáné malma) (+)

9. MÁTHÉ Máté (+)

10. BECZŐ János (+)

11. BAJKA István (+)

12. BAJKA Ferenc (+)

13. OROSZ Dávid (Kásások malma) (+)

14. SZÁNTÓ Gergely; ma is működik, körfűrész is hajtatnak vele (+)

15. VIRÁG Lajos

16. malomhely ?

17. DÉNES Gáborné

18. DEZSŐ Dénes; ma pálinkafőző

19. BÍRÓ Dávid; szítás, ma is darál

20. DEZSŐ Máté

21. BAJKA Béla; alulcsapós

22. MÁTHÉ András; szítás

23. KÁSZONI Demeter

24. LUKÁCS Ferenc

25. BÖLÖNI Dávid

26. BEKE Károly

Alsócsernáton

27. MOLNÁR Sándor (Sándor úrfi malma v. Urak malma)

28. SÁNTA György (később TIMA-malom)

29. BULÁRKA István (BULÁRKA-malom); itt gyapjúfűsű is működött

30. KRIZBAI-malom

Ika patakon

31. BARDOCS- vagy KULA-malom

32. Felső-malom

33. ÁBRAHÁM Izsák (ÁBRÁM Máris-féle malom)

Bartafalva pataka (Tőr-patak)

34. TERCZA-malom a TÓTHok kertjében
(A (+) jel: családi sírhely.)

Az élet (a molnárporta)⁴²

A csernátoni malmok aránylag kis termelékenységgel működtek, ezért a *molnár*ok majd mindenike a határban is gazdálkodott. Maguk is vallották: „*olyan malmok voltak, hogy csak éppen élt, legtöbb abból élt, ha volt egy kicsi földje, mellette gazdálkodott is.*”⁴³ A telekkönyvi bejegyzések is bizonyítják, hogy a molnárcsaládok jelentős külterületi szántókkal és legelőkkel, valamint közerdöbirtokossági részjeggel rendelkeztek⁴⁴. „*Birtok volt, minden, végezni kellett egyéb dolgokat is, állatok voltak, s a mezőre kellett menni, s szegény anyám őrlt otthon, s mi a mezőn voltunk.*”⁴⁵

Közégi viszonylatban a molnárcsaládok a kis és középgazdák sorába tartoztak. Ahhoz, hogy megélhetőségüket biztosítani tudják, el kellett sajátítaniuk a korszerű mezőgazdasági műveleteket. A községben szervezett gazdasági tanfolyamokon részt vettek maguk a molnárók is. Nem egy közülük a sikeres vizsga eredményeként megszerezte az ezüstkalászos gazda⁴⁶ bizonyítványt is.

A porta ésszerű berendezéséből látható, mennyire találó, hogy telküket saját maguk „életként” nevezik meg. Az szinte egész földi és azon túli létük színtere. Optimálisan párosul benne a molnármesterség és a gazdálkodó család minden kelléke.

A csernátoni malmok nagy része „valamikor mind zsellérmalom volt. Az urak megcsináltak egy-egy kicsi malmot, s beléptettek egy-egy embert, hogy örökljön saját szükségletére”.⁴⁷ Sajnos, a levéltári kutatások akadályoztatottsága miatt erről az időszakról nem juthattam írásos emlékekhez.

Az eddig feltárt adatok szerint a múlt század második felére a malmok már a molnárcsaládok tulajdonában állottak. A telkek elrendezése és beépítettsége a gazdálkodó parasztok portáinak mintájára alakult át. Az épületek legfontosabb anyagává a fa vált, melyet a közbirtokossági erdőrészüket után kaptak az építkezők.

A föld- és malombirtokok az 1959–60-as kollektivizáláskor kivétel nélkül átmentek a TSz (mezőgazdasági termelőszövetkezet) és (vagy) az állam tulajdonába. Az 1989. decemberi változások után a molnárcsaládok leszármazottjai visszaszerezték a malmokat, előbb a 8 holdnál kisebb egyéb birtokaikat is visszavehették, most van folyamatban, illetve még függőben az 50 ha-ig terjedő föld- és 30 ha-ig terjedő erdőbirtokok visszaszolgáltatása. Életük mostantól újra összefonódik a malmokéval.

Az erdők tövében meghúzódó molnárporthat beépítettségén jól tetten érhető a molnárság és a gazdálkodás kiszolgálására való ketős berendezkedés. Területük 300–1400 #öl közötti⁴⁸. A telket vesszőből font sövényvel vagy újabban dróttal kerítik körül. A területnek vadak által járt irányába kerítésoszlopoknak gyakran tesznek felső végükön is kihegyezett karókat, a kerítés mentén pedig szűrős tövises ágat raknak; ugyanis az erdő torkában ki vannak téve mindenféle állat látogatásának. A vaddisznó gyakran kitérte a veteményt, az *ülű* (héja) s a róka egy-egy *majorságot* (baromfi) vitt el, a medve a nagyobb állatokban és a szilvafákban is kárt tett. A malomárok mentén kapuk vagy hágcsok révén

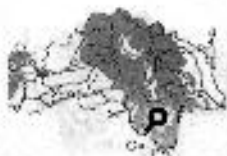
mindenütt meghagyják az átjárás lehetőségét, hogy az árok menti munkákat ne akadályozzák.

Az **udvar** kivétel nélkül minden molnárporthatán tágas, ahol egyszerre több szekér is elfér, és könnyedén meg tud fordulni. Ugyanis az örlőt hozó szekerek gyakran összetalálkoztak a malomban, főleg amikor gyengébb volt a víz. Ilyenkor a távolabbról jött gazdák lovaikat kifogták, és a *lajbizsebből* előkerült a *butykus*, s beszédbe elegyedtek a *mónárral* vagy egymással.

A **malomház**⁴⁹ rendszerint a lakóházzal egy fődél alatt⁵⁰ vagy ahhoz nagyon közel épült, belőle nyíltak a gabona tárolására szolgáló helyiségek. A ma Csernátonban megtalálható malmok mindenike kő alapra, fából készült, eredetileg *zsendellyel* fődve. De él még az emléke a folyami kőből épült zsellérmalmoknak is: „*Ez úgy volt mind itt es, egy kis malomház volt gom-bolyag kőből rakva ilyen széles köfal (kb. 40 cm) egy malomházacska s egy akkorka kicsi házacska kamaránák építve s egyéb semmi.*”⁵¹

Belül egy vagy két osztatú, de mindig legalább két vagy három belső szinttel: padló, kőpad és szitapadlás. Az alsó szinten sorakoznak az örleménnyel teli zsákok, napjainkban a mázsa és néhány szerszám. Egykor a cseléd számára is itt alakították ki fekhelyet. Hat–nyolc *grádics* vezet a kőpadra, ahol a kő leemelése és vágás szerszámjai mellett a gabonával teli zsákok, valamint a vámgabona tárolására szolgáló *szűszék* kapnak helyet. Innen két–három lépcső vezet a szitapadlásra, ide állították fel a három fokozatú szitát⁵² és/vagy a gabonarostát a szem tisztítására. A lisztet a liszteládából a deszkacsatornában lévő kanalas felvonó vitte a szitába, mely a háromféle lisztet és a korpát választotta szét.

A **lakóház**. Szinte kivétel nélkül kő alapra, fából épült, előtornácos, általában két–három osztatú, eredetileg *zsendellyel* fedett épület. Mennyezete *gerendázott* (hornyolt vagy boruló deszkafödém), melynek különös díszje a szépen faragott mestergereenda volt. A malomhoz legközelebb eső helyiségben alszik a család, innen több helyen oldalajtó vezet a malomba. Éjszaka is oda kell figyelni a malom járására s felönteni, ha jelzi a harang, hogy lejárt a garat. A gazda

azonnal hallja, ha kopott a kő vagy valami rozszul működik. Jellemző a szakmaszeretetre és a gondos odafigyelésre az egyik torjai molnár visszaemlékezése édesapja utolsó napjaira: „Édesapám már nagyon öreg volt, nem tudott felkelni, ott feküdt a malomház melletti szobába, egyszer szólt:

– Antika, te mennyi szia fel MÓNÁR János báni, s hídd le, hogy vágja meg a követ, me sír a malom, s nem tudok ebből a kurva ágyból felkelni, pedig vet ki magából, nincs nyugtom.”⁵³

Sokszor megesett, hogy éjszaka a molnárné kelt fel felönteni a garatra, hogy a gazda a nehéz nap után tudjon pihenni. „Éjjel es inkább anyám kelt fel, hogy apám egész nap dolgozott a mezőn, s fáradt volt, aratás, hordás, minden.”⁵⁴

Nyári konyha majdnem minden portán épült, benne éli a család a mindennapjait. Itt készítik és fogyasztják el ételleiket; az állatok számára is itt főzik meg a moslékot, melyből természetesen nem hiányozhat a korpa.

Gémes kút. Általában a nyári konyha közelébe ásták, minden porta elengedhetetlen kelléke. Mellette a nagy vízzel telt kővályú a gazdaság és az őrleők állatainak itatására szolgált.

A **kemence** elmaradhatatlan a molnár telkéről. A nyári konyhától nem messze áll, külön épületként. A *molnárné* napjainkban is minden héten megsüt hat–nyolc kenyert, amit a család egész héten fogyaszt. Szégyen lenne bolti kenyeret enni a malomban.

A **csűr** többnyire a lakással átellenes oldalon található. A malom után az élet második legfontosabb építménye, hisz a megélhetést biztosító gazdálkodás színtere. Magába foglal: öt–hat nagy állat számára istállót, 10–12 férőhelyes disznóólát, a számukra szükséges szálás takarmány, a termény, valamint a szekerek befogadására alkalmas színt.

Az állattartás a molnárcsaládok fontos bevételi forrása. Mindig tartottak több malacos *gölyét* (koca), hízókat, fejős teheneket és leszerződött bikaborjúkat. Régebben a tehenek tejét feldolgozták, de napjainkban leszerződik. Mindenekelőtt a lovakra voltak legrátartibbak a molnárok. Állandóan versengtek egymással, kinek van jobb, szebb lova, ez az alapja a mondásnak:

„Könnyű dolga van a mónár lovának, me tornyot eszik, s zavaros vizet iszik.” A lovakat mindig kímélték, mert azt tartották, amelyik molnárnak nem jó a lova, az maga se jó mester, s nem bízták rá az őrleőt, amikor csengettyűs lovával járta a falut.

Ezenkívül tartottak még kecskéket, bárnyokat is. A medvék gyakran meglátogatták az istállókat, feltépvé az ólak vagy a csűr kapuját, kárt téve az állatokban. Ezért a csűrnek, pajtának az erdő felé nyíló oldalán belülről sűrűn két–háromszázás szegeket vertek ki, hogy szúrjon, és ne tudja a medve megközelíteni. (B. Á. 1993).

A **fészert** több szekér befogadására méretezték, az udvar egyik oldalán található. Ide tehetik be az őrleők szekereiket, amíg a sorukra várnak. Itt tárolják a különböző eszközöket, valamint a tűzifát is.

A különböző **műhelyek** a malom karbantartását szolgálják, ugyanis a molnárnak nagyon sok mesterséghez kell értenie, hogy mindegyre ne szoruljon mások segítségére. „Mindent ő csinált deszkából, csatornákat s mindent, a szitát es ő szerelte fel, nagy mester volt, volt kereses műhelye, kovács műhelye, a lovakot is maga vasalta.”⁵⁵ Mint jókezü ácsok, a székelykapuk faragásához is kitűnően értettek, amint arról egy dálnoki kapu is tanúskodik: „A *dúc alatti nagy gerendán ez olvasható: <CURA GENEROSUS: DO: STEPHANUS MIKLÓS 1760.> A nagy kapu tvén pedig: <MICHEL MOLNÁR FECIT DE FELCSERNÁTON DIE 17 MAY>. Tehát a kapu készítője Felcsernátoni MOLNÁR Mihály uram volt.*”⁵⁶

A **majorság** (szárnyas aprójószág) **ólai** az udvar szegletében húzódtak meg. Általában tyúkot, libát, *récét*, pulykát tartottak. A malmokban nagy veszélyt jelentenek a patkányok, elriasztásukra gyakran neveltek *gyöngyöst* (gyöngytyúkot) is. Csernátonban *pávának* is mondják, innen ragadt rá az egyik molnárcsaládra a *pávások* (OLOSZ-féle malom) ragadványnev. Mivel a patkányok nem bírják a gyöngytyúknak a rikácsolását, elmenekülnek. Ezt más vidékek molnárainál is megfigyelték.⁵⁷ A vadak ellen való védekezés végett a malomudvaron mindig ott csahol három–négy jókora kutya.

Az udvartól elkerítve terül el a gazdasz- szony **veteményes kertje**, a **gyümölcsös**, vala- mint kisebb-nagyobb **kaszáló** terület. Leggyak- rabban termelt ház körüli zöldségek: *pityóka* (krumpli), *faszulyka* (bab), káposzta, *murok* (sár- garépa), saláta, petrezselyem, zeller, hagyma, ka- ralábé, retek, paradicsom, tárkony, kapor, rebar- bara, takarmányrépa. Jellemző gyümölcsfélék: szilva, alma, körte, birs.

Különösen a felső malmoknál⁵⁸ gyakori, hogy a kert egy árnyékos sarkában ott található a családi temető az ősök sírjaival⁵⁹. Ők erről így beszélnek: „*Tudja, a falutól messze voltunk, és mindenki családi sírt állított a kertjébe, a mesz- szeség miatt.*”⁶⁰ BALASSA Iván hasonló temet- kezést említ Gyergyó vidékéről: „*Így Csoma- falván a Somlyó-patak völgyében az ott lakó mol- nároknak volt külön temetőjük.*”⁶¹ A molnárcsa- ládok sajátos temetkezésére még visszatérünk.

Csernátóban e században csak a Sándor úrfi malmában (27.) örölt fogadott molnár. A régi zsellérportákon „*egy malomházacska s egy ak- korka kicsi házacska kamarának építve, s egyéb semmi.*”⁶²

Telekelrendezésben és az építkezésben, miután saját tulajdonba kerültek, a gazdálkodó parasztporták mintájára átalakultak. Az épületek legfontosabb anyagává vált a fa, melyet a közbir- tokossági erdőrészüik után kaptak.

Tulajdonviszonyok

A csernátói malmok – amint arra már az eddigiekben is utaltam – az elmúlt századok fo- lyamán többnyire nagybirtokosok tulajdonában állottak, és zsellércsaládok örölteik bennük. Ere- detileg *gombolyag* (folyami) kőből épültek, és a malomházon kívül egy kis helyiséget tartalmaz- tak. Ezen építészeti forma legtovább a VIRÁG Dénes (6.) malmánál maradt fent. A 19. század második felére már magántulajdonba kerültek. Mindig is komoly értéket képviseltek, ezért gyakran előfordult, hogy többen összefogva építettek vagy vásároltak meg egy-egy malmot. Ilyen esetben pontos szokásjog alapján rögzítet- ték a birtokviszonyokat. Meghatározták, hogy

kinek-kinek mennyi tulajdonrésze van, és ez után a jövedelemből milyen arányban számíthat já- randóságra. A közbirtokossági erdőkhöz hason- lóan egy teljes malomrész tulajdonjogi egysége a részjog (malomjog) volt. Ez határozta meg egy- egy részesgazda haszonrészét.

A haszonrész arányában örölhettek a gazdák a malomban vám nélkül. „*Csak addig öröltek neki, míg a részit lefutotta, azután ő is a vám szerint örölt.*”⁶³ A részjogokat a gazdák sza- badon el is adhatták vagy tovább örökíthették, ezáltal sokszor nagyon felaprózódott egy egy tulajdoni hányad. A malomkönyvbe rendszerint pontosan felvezettek minden változást a viták el- kerülése végett. Az örlési sorrendnél a részjoggal rendelkezőknek ugyanúgy ki kellett várni soru- kat, mint a többi örletőnek. A részesmalmok ja- vítási és fenntartási költségeit szintén a malom- jogok szerint osztották szét a társtulajdonosok. Ha valamely malomnak egy-két társtulajdonosa volt, akkor gyakran az egyik örölt és a vámból a társra eső részt oda kellett adnia: „*Amikor meg- házasodott apám, akkor nagyapám megvette ezt a házat, s neki adta a fél malmot, két lovat szekeret mindent, de a malom közös maradt s a vámnak felit akkor fel kellett hozza ide nagyapámmi.*”⁶⁴

Amikor valamely molnár vagy részes- gazda meghalt, egyesek a felaprózódás elkerü- lése végett a malmot arra a gyerekükre hagyták, aki öregségükig a malomban maradt, általában ez a legkisebb fiú volt, és ellátta, majd eltemettette szüleit. Ilyenkor a többi testvér az egyéb bir- tokokból kapta meg örökségét. Jónéhány esetben viszont a testvérek mindannyian ragaszkodtak a malomjoghoz, miáltal apró részjogokra oszlott a tulajdon. Áttanulmányozva a község birtok- leveleit, gyakran találtam 8–10, de 50 birtokost is egy-egy malom tulajdonlapján.

Ennek szemléltetésére közreadom KÁ- SZONI Demeter (23.) malma birtokviszonyainak alakulását 1870-től⁶⁵ napjainkig:

339 sz. tulajdoni lap:

1870 Közös birtokosok osztatlanul

1: KÖLÖNTE László ifjú és neje

2: KÖLÖNTE Julianna sz. BEKE

3: RÁKOSI Ferenc ifjú és neje KÖLÖNTE Rósália
 4: RÁKOSI Dénes idős és neje:
 5: RÁKOSI Klára sz. HENLER
 6: KÖLÖNTE Lázár és neje:
 7: KÖLÖNTE Rebeka sz. FETÉS
 8: RÁKOSI Berta hajadon kiskorú ifjú RÁKOSI Ferenc állítólagos gyámsága alatt
 9: TORJAI Terézia sz. RÁKOSI, kinek férje TORJAI István
 10: LUKÁCS Antal és neje:
 11: LUKÁCS Judit sz. RÁKOSI
 12: RÁKOSI Zsuzsanna hajadon kiskorú
 13: RÁKOSI Rósália hajadon kiskorú ifjú KÖLÖNTE László állítólagos gyámsága alatt
 14: RÁKOSI Dávid ifjú és neje:
 15: RÁKOSI Zsuzsanna sz. TÖRÖK
 16: RÁKOSI Imre és neje:
 17: RÁKOSI Rósália sz. BALOG
 18: RÁKOSI Lajos ifjú és neje:
 19: RÁKOSI Rósália sz. SZABÓ
 20: RÁKOSI Mária sz. RÁKOSI, kinek férje RÁKOSI Bálint
 21: KÖLÖNTE László idős és neje:
 22: KÖLÖNTE Mária sz. MOLNÁR
 23: MIHACS Mihály és neje: laknak Kézdi-vásárhelyt
 24: MIHACS Kristina sz. RÁKOSI
 25: MIHACS Lajos és neje:
 26: MIHACS Rósália sz. FÜLÖP
 27: BALOG Moses és neje:
 28: BALOG Anna sz. KÖLÖNTE
 29: FÜLÖP János idős, kinek neje RÁKOSI Zsuzsanna
 30: ÁBRAHÁM Dávid és neje:
 31: ÁBRAHÁM Zsuzsanna sz. BORBÁNDI
 32: BEKE Dávid ifjú és neje:
 33: BEKE Zsuzsanna sz. FÜLÖP
 34: SZABÓ Dávid özvegy
 35: MEZEI András ev. ref. énekvezér, kinek neje MOLNÁR Ester, lakik Tordán
 36: MEZEI Ferencz és neje:
 37: MEZEI Anna sz. SZABÓ
 38: SZÁNTÓ Mária sz. MEZEI, kinek férje SZÁNTÓ János
 39: MEZEI Zsuzsanna hajadon kiskorú

(Később ő vásárolja föl. O.G.D.)
 40: MEZEI Klára hajadon kiskorú MEZEI Ferencz állítólagos gyámsága alatt
 41: TORJAI László és neje:
 42: TORJAI Kristina sz. MEZEI
 43: KUSZTOS István ifj, kinek neje FÜLÖP Ágnes
 44: SZÁSZ Dávid és neje:
 45: SZÁSZ Terézia sz. BALOG
 46: SZÁSZ Josef és neje:
 47: SZÁSZ Zsuzsanna sz. BÖLÖNI
 48: RÁKOSI Antal és neje:
 49: RÁKOSI Anna sz. RÁCZ
 50: FÜLÖP Zsuzsanna sz. RÁKOSI, kinek férje FÜLÖP János idős

*
 hrsz. 4637^a kétkerekű fa malombház 299. sz. a. egy lakrész és udvaral
 VIII. fő Nádosdo aldűlőben 50 #ól
 4637^b kaszáló 50 #ól
 Ifjabb KÖLÖNTE László RÁKOSI Antal

Tagosítás után
 hrsz. 3116 malom és udvar XIX Nádistó (1133)
 1877 KÖLÖNTE Lászlóné MOLNÁR Máriától örökölte KÖLÖNTE László
 1878 ifj. RÁKOSI Ferencztől örökölte felcsernátoni RÁKOSI Antal és
 DOMBI Bénéánné sz. RÁKOSI Károlina
 1881 a tévesen bejegyzett TORJAI Lászlóné sz. MEZEI Krisztina töröltetik
 1883 RÁKOSI Zsuzsanna, RÁKOSI Rozália és MEZEI Klára kiskorúsága töröltetik
 1883 ifj. KÖLÖNTE Lászlótól... MEZEI Kláraig (1–39:) *megvásárolja felsőcsernátoni KÁSZONI Ferencz és neje MEZEI Zsuzsanna* (39:)
 1883 RÁKOSI Berta kiskorúsága töröltetik
 1890 SZABÓ Dávid részét a felsőcsernátoni ev. ref. egyházmegyére hagyja
 1890 id. RÁKOSI Dénesné részét id. RÁKOSI Dénesre hagyja
 1892 RÁKOSI Berta férj. VITÁLYOS Pálné részét kiskorú VITÁLYOS Gáborra hagyja
 1901 RÁKOSI Zsuzsa FÜLÖP Jánosné részét

KÁSZONI Ferenc és MEZEI Zsuzsának (10 korona)

1902 KÁSZONI Ferenc és MEZEI Zsuzsa megveszik id. RÁKOSI Dénes illetőségét (8 korona)

1904 KÁSZONI Ferenc és MEZEI Zsuzsa kérése tulajdonjog iránt VITÁLYOS Gábor illetőségére elutasítatik

1904 VITÁLYOS Gábor kiskorúsága töröltetik

1904 KÁSZONI Ferenc és MEZEI Zsuzsa megveszik VITÁLYOS Gábor és RÁKOSI Antalné RÁ CZ Anna illetőségét

1904 a fönti megtagadó följegyzés töröltetik

1905 KÁSZONI Ferenc és MEZEI Zsuzsa megveszik a felcsernátoni ev. ref. egyházmegye járandóságát

1909 tagosítás

1919 KÁSZONI Ferenc részét KÁSZONI Lajos és KÁSZONI Demeter örökölte

1923 MEZEI Zsuzsa és KÁSZONI Lajos részét megvásárolja KÁSZONI Demeter és neje, MÁT-HÉ Anna (15 000 lei)

1979 KÁSZONI Demetertől öröklő KÁSZONI Anna 1/4 részben és KÁSZONI Géza 3/4 részben

KÁSZONI Anna részét öröklő KÁSZONI Géza

1991 KÁSZONI Gézától öröklő KÁSZONI Béla

C (teherlap)

1878 élethosszig tartó haszonélvezeti jog

ifj. RÁKOSI Ferenczet illeteti tulajdonjárandóság 1/4 részére felcsernátoni özv. RÁKOSI Ferenczné sz. KÖLÖNTE Rozália

1887 zálogjog KÁSZONI Ferenc és neje MEZEI Zsuzsa illetősége 184 frt. 81 kr. tőke s 6% kamata erejéig a fönti haszonélvezeti jog sérelme nélkül SZANISZLÓ Ferenc által képviselt Felcsernáton javára bekebelezetik

1892 1/4 részbeni haszonélvezeti jog kiskorú VITÁLYOS Gábor illetőségén VITÁLYOS Pál számára

1904 VITÁLYOS Pál haszonélvezeti joga töröltetik

1909 felcsernátoni özv. RÁKOSI Ferenczné sz. KÖLÖNTE Rozália haszonélvezeti joga töröltetik

1918 Felcsernáton község 1887-ben jegyzett zálogjoga nyugta alapján töröltetik

1919 haszonélvezeti jog KÁSZONI Lajos és KÁSZONI Demeter illetőségén

(Különösen értékes adatokat találunk, ha megfigyeljük az adásvételi szerződésekben az eladási árat. Látható, hogy a malmok mindig is komoly értéket képviseltek. Ahhoz, hogy valaki egy-egy darálót megszerezzen, az eladó által kért összeg nem mindig állt rendelkezésére. Ilyen

esetekben különböző kölcsönökhöz folyamodott a vevő. A tulajdoni lapok terhelési oldalain bejegyzett jelzálog képében ez tetten érhető. Külön kutatási téma lehetne a hitelezők, magánszemélyek, a község vagy pénzintézetek viszonyainak feltárása. Gyakran a kölcsönök törlesztése hosszú ideig elhúzódott, ez derül ki a a fentebb tárgyalt tulajdoni lap alapján is. Benne a Csernáton község javára 1887-ben bejegyzett zálogjogot csak 31 év múltán, 1918-ben sikerült nyugta alapján törölnie KÁSZONI Ferencnek.)

Malomépítés

Malmokat hegyi patakok mentén már az Árpád-korban építettek. Megalkotóik a környező erdők fáját használták, gondosan vigyázva arra, hogy mely alkatrészt milyen fából lehet csinálni. A természet ezen adományával ők tudtak legjobban bánni, amivel kivívták környezetük teljes elismerését.

A malomépítés a hely pontos megválasztásával kezdődött: megfigyelték a víz járását, hozamát, ellenőrizték a part kötöttségét. Rendszerint olyan helyet jelöltek ki, ahol a meder kanyarodik, és mindkét partja szilárd.

A dugás (gát) helyét kiásták, és sorban négy-öt cölöpöt vertek le, ehhez szintbe állítva egy keményfából faragott talpgerendát rögzítettek ácskapcsokkal. A gerenda két végén, a partok mentén, rá merőlegesen újabb rönköket csatlakoztattak hozzá. Az első sor megkötése után vastag, lombos fákat fektettek rá törzsükkel a vízfolyás irányába; ezt keresztben újabb gerendákkal rögzítették, a felső felét agyaggal jó erősen meghordták. Az utolsó, pontosan kifaragott fát, amelynek beállítására nagyon oda kellett figyelni, nevezik koronának (küszöbgerenda). A korona állását mindig szabályozták a vízjogi papírokban. Miután a gátat megkötötték, a felső részét földdel, agyaggal, szalmával, náddal dögölték be, hogy a tömítés jól zárjon, és feltöltötték az árok aljáig. Közben deszkából elkészítették a zsilipeket is, hogy a vízszint szabályozható legyen.

A malomárok kijáratánál egymás mellé vert cövekekből gyér szűrőt csináltak, hogy a nagyobb ágak ne juthassanak a malomárókba.

Egy elzáró zsilipet is tettek, amit fenyőfoszniból ácsoltak, hogy *csatornapucolás* alkalmával a vizet el lehessen zárni. Az árok kiásása oly módon történt, hogy lejtése ne legyen túl nagy, mindössze 2–4%. Partjait jó erősen be kellett döngölni, hogy ne engedje átszivárogni a vizet. Miután a kiásás befejeződött, az egészet gyepetglákkal, *homppal* borították be. A malom és a duzzasztó közötti szakaszon egy másik, oldalsó zsilipet (*zúgót*) is csináltak, hogy közben is le tudják csapni a vizet. A malomárok első szakasza a vízfejben ér véget. Az elfolyó szakasza a vízkerék után a következő malomig vagy az öreg mederbe való beömlésig tart.

A vízfej magába foglalja: a *lajt*, a *zserébfőt*, a *kerékszéket*, valamint a *vízkeréket*.

– *Lajt*: vastag fenyő *foszniból* (pallókból) csinálták, ezt *járomba* fogták (mindkét oldalon cölöpöt vertek le, és azokat alul-felül keresztelékkel összekötötték); a vízkerék előtt ketté osztották: a rövidebb a kerékre vezeti a vizet, míg a hosszabb – túlnyúlva rajta – a malomárokba *juttatja* vissza.

– *Zserébfő*: a malomárok vízkerék felőli része. Boronákból, tapasztott csigolya fonatból vagy faragott kövekből építették meg. A fa gerendákat rovasba kötötték, és a mögötte levő részt erősen bedöngölve tömörítették. Tartóssága attól függ, hogy mennyire veri vissza a kerék a vizet. A felső gerenda magasságát mindig pontosan meghatározott szinten kellett tartani. Ez szabályozta a kerékre jutó víz mennyiségét: ha magasabbra emelik, akkor visszanyomja a vizet a másik malomra, miáltal annak vízkeréke *hólt vízbe kerülve* lényegesen csökken teljesítőképessége; ha alacsonyabbra engedik, akkor a víz esése csökken.

Ahhoz, hogy megértsük ennek fontosságát, vizsgáljuk meg, mely tényezők befolyásolják a vízkerék teljesítményének változását. Erre a következő matematikai összefüggés alkalmas (jelölések: vízmennyiség – Q, a szintkülönbség – H, a hatásfok – $n = 60$, a kapacitás – P):

$$P = 13,33 \times Q \times H \times n.$$

Az egyenletből látható, hogyha annak bármely tagját változtatjuk, az kihat a kerék teljesítményének változására. Ezzel magyarázható,

hogy igyekeznek a molnárok valamilyen módon növelni valamelyik mérhető összetevőt. Ilyen praktikák többek között a küszöbgerenda megemelése, vagy a laj alján a középső rész bemélyítése, hogy ezáltal magasabb legyen a malomkerékre jutó vízmennyiség.

– *Kerékszék* vagy *malomágy*: az épülettel átellenes oldalon található, és a rajta elhelyezett párnafákra támaszkodik a tengely külső vége.

A tengelyt és a vízkereket külön tárgyalom.

A vízfejet deszkával betámogatják, nyáron az erős naptól, télen a fagytól védik. Téltre még trágyával is jól berakják, ezáltal fagyponthoz közeli hőmérsékletet biztosítanak, így erős hidegekben sem fagy be a kerék.

Vízkerék: a malom energiafelvevő egysége. Három típusát ismerjük: a felül-, közepén- és alulcsapó kereket. Területemen egyetlen alulcsapó kivételével (21.) mind felülcsapó kerekkel találkoztam. Elkészítésük nagy szaktudást igényelt. A mestert napszámra fogadták meg, aki a gazda segítségével 10–15 napot dolgozott rajta. Csernátomban KOVÁCS György, GYÖNGYÖS István, KUSZTUS Lajos és a ma is élő BAJKA György készítettek vízkeréket. A legutolsót BAJKA György ácsolta, a nyolcvanas évek legvégén, SZÁNTÓ Gergely malmához. A víz esésétől és hozamától függően csináltak szélesebb és alacsonyabb, vagy keskenyebb és magasabb átmérőjűeket.

Két fontos eleme van: a tengely és a tulajdonképpeni kerék.

Gerendely (tengely): hat–nyolc méter hosszú, 25–35 cm átmérőjű száraz keményfából (főleg csercfa) faragták. Kiválasztása nagy gondot jelent. Egyik adatközlőm szerint – húsz évvel ezelőtt –, amikor kicserélte tengelyét, az egész torjai csereerdőben csak egyetlen tengelynek való fát találtak. Két végébe 40–50 mm-es acél csap van befúrva, amelyek a külső és a belső párnafákon forognak. Végeit kívülről két-két erős vasabroncs fogja össze⁶⁶.

A tengelyre két kereket, egy külső nagyobb és egy belső kisebbet fogattak rá keresztelékkel.

A külső kerék a tulajdonképpeni **vízkerék**. Részai a következők:

– *Oldalfalak (kalácsfák)*: cserefából készítették; először egy sima területen kijelölték a munka elvégzésére alkalmas helyet. Kicövekeltek a falak területét; vastag cserefadeszkákat faragtak, és fűrésszel körbefűrészteltek az egyik oldalfalat. Ha elkészült az első, az alapján készítették el a másik falat is. Miután a falak megvannak, beosztották a *sétárok* helyét.

– *Sajtárok*: szintén cserefából készítik. A *labodából* és a *saslapockából* állanak; belülről a bélys határolja.

Az oldalfalakba bevésték a Sajtárokat (*sétárokat*), és összeállították a kereket; utána 80 x 10 mm-es ráfvasba fogták mindkét oldalt. A *kereszteket* (*küllöket*), oldalanként négyet vagy kettőt, ezután kb. 15 x 15 cm-es cserefa típusból készítették. Attól függően, hogy átvésték-e teljesen a tengelyt, van kétkeresztes és négykeresztes kerék. A kétkeresztesnél a tengely vésték át, dugták a küllőket, míg a négykeresztesnél a tengely két oldalába vésték be, és teljesen körülvették azt. Ha össze volt állítva, akkor 20–25 mm-es átmérőjű orsócsavarokkal fogatták össze minden illesztési ponton. Nagyon fontos a kerék jó beállítása (centrálása), hogy egyenletesen járjon és ne verjen egyik irányba se. Ezt cserefa ékekkel végzik, amelyekkel a kereszteket a tengelybe beszorítják. Az így összeállított kerék belső oldalát fenyő deszkával bélelték ki (*bélésdeszka*), minél szorosabban, hogy ne veszítse a vizet. A jól elkészített vízkerék nem szórja a vizet a zserébfő gátjára.

A tengelyen belül található a *bélkerék*, ami a mellékelt kőpad keresztmetszeti rajzon is látható. Ezennel elérkeztem a malomház belsejének a bemutatásához.

Bélkerék (22; 23): függőleges mozgást végez; a vízszintes mozgású *korongot* meghajtva a *forgószert* működteti. Elkészítéséhez cserefát használtak. A *kerékfal* (23) szintén cserefából készült; több *kalácsfából*⁶⁷ (kerékfal darabjai), melyeket téglakötésben illesztettek össze; majd négy, a tengelybe vésett küllővel (25) rögzítettek. Azután a fogak (rendszerint 42), beosztása történt a kerékfalon, a helyek kijelölése után kanálfúróval átfúrták. (Először egy vékony fúróval

fúrták át, majd a furatot a kanálfúróval 45–50 mm-re tágtították; végül vésővel a lyukak belsejét négyzetletesre alakították, hogy a fogak ne forduljanak meg.)

Fogak (24): gyertyán⁶⁸ vagy csipkefából faragták; egyes adatközlőim szerint a fát előtte lúgban s faggyúban kellett főzni, és a *lerben* (sütő) szárítani, hogy edződjön. A Tata környéki molnárok szerint: „*Nem minden gyertyánfa jó fognak. Sziklán termett legyen és újhold idején vágják ki*”.⁶⁹ Először egy sablont csináltak deszkából, amelyen a fog minden méretének megfelelő lyukakat vágat. Ezt követően bárdal hozzálltak a kifaragásukhoz. Két részük volt: a fej és a végén átfúrt, vékonyabb szár. Miután beszorították a bélkerékbe, fasiftekkel rögzítették. Minden malomban volt tartalék fog, mert ez kopott a leggyorsabban. A molnár szabad estéken, mikor nem volt őrlője, a kályha mellett viccelődve faragta a fogakat: „*faragtak s énekeltek, olyan szép régi énekeket.*”⁷⁰

A bélkerék a szálvasra rögzített *korongot* hajtja.

Korong (15; 16): vízszintes mozgást végez, és a forgó *szálvasnak* (tengely) közbeiktatásával a *forgókövet* működteti. Két fő része van: egy pár *korongtányér* (15), amely rendszerint tőnyírből készült, és a rajtuk átugrott gyertyánfa *orsók* (16), rendszerint hat–hét db. A korongtányérokat kerékkráffel fogták körbe, hogy ne hasadjanak el. A korong a rendszerint négyyszögletes szálvashoz kapcsolódik.

A korong orsóit és a bélkerék fogait – hogy a kopást csökkentésük, – működés előtt mindig megkenik hájjal, faggyúval vagy zsírral.

Szálvas (14): a kő hajtótengelye kb. 50–60 mm átmérőjű szögvas. Egyik végén a *vaspallóra* támaszkodik, másik vége a *perpence* (keresztvas) segítségével a *forgókövet* hajtja. Az alsó végén a *vaspallóba* (19) rögzített *cserpenyőben* (18) forog. A szálvas végén levő furatba illeszkedik a nagyon kemény acélból készült *picc* (17). Ez a *cserpenyőben* (serpenyő) található *szappanra* támaszkodik. Korábbi adatok bizonyossága szerint a szálvas végét gömbölyűre képeztek ki és a serpenyőbe egy ló zápfogat⁷¹ erősítették.

tek, mivel az ép fogfelületet nagyon kemény zománc bevonat borítja, ezért ennek mélyedése szolgált csapágyként. Amint azt neve is mutatja, a cserpenyőben folyamatosan fél liternyi olaj biztosítja a kenést, hogy a súrlódást minimálisra csökkentse.

Garat (2): rendszerint fenyődeszkából készült, hat-tíz véka gabona fér bele, kis alapjára állított csonkagúla alakú. A *garatülésre* (4) támaszkodik. Alsó részén a szintén fenyő deszkából levő kisgarat vagy *tejke* (5) járás közben folyamatosan rezeg, ezáltal egyenletesen szóródik a gabona a *kölikba*. A tejke mozgását az *ördög-páca*, *tejkerázó* vagy *percefa* (6) biztosítja; a 40–45 cm hosszú fa felső része a tejkéhez van kötve, alsó vége a kölikban szabadon, hozzáérve a kőhöz folyamatosan mozgatja a tejkét. Hogy a fát a kő ne koptassa, váslott patkósarkot csavar-nak belé, így tovább tart. A tejke dőlésszögének állításával szabályozni lehet a behulló gabona mennyiségét; egy hozzákötött és a *szemöldök ge-rendán* (27) levő *szabályzóhoz* (32) vezetett madzag segítségével állítják. A kövek közé jutó gabona mennyiségének szabályozásával érik el a kívánt lisztminőséget, valamint állítják a víz ere-jéhez a követelményt, mivel alacsony vízállás esetén kevesebb gabonát képes lejámi.

Ha a garatból kifogyott a gabona, a ha-rang⁷² jelzi: „*ne alugyál lisztes molnár / mert a garat üresen jár*”. A gabona egy kis lappancsot (3) tart lenyomva; az egy akasztóval (1) áll ösz-szeköttetésben, amelyre egy, a harangtól jövő másik zsinoget akasztanak. Ha a lappancs felsza-badul, a harang zsinogje kiakad, és a tengelyen keresztben levő deszka (30) veri a madzag végén levő súlyt (31), ezáltal rángatja a harangot.

Kéreg (7): ide hull a gabona; a malom lelkét, az őrlőszerkezetet foglalja magába. Általában fenyődeszkából készítették, újabban don-gákkal, régen egy szál deszkából hajlították. Utóbbihoz lehetőleg nyers, colos deszkát használtak, amelynek belső felét egymástól 3–4 cm-re, fele vastagságig fűrészszel beirdalták, utána meghajlították. Az egymásra érő végeket fo-lyamatosan elvékonyították, ezt követően háncs-csal összevarrták, majd faszegekkel szegezték.

Ez fogta közre az alsó és felső követ. Tetejét deszkákkal fődtek le, hogy ne hulljon semmi egyéb a kőre.

Kőpár (8; 9): a kőpad kalodáján helyez-keedik el; két kőből: az *alsó*, *álló*-, *sírtó*- vagy *padkőből* (9) – nevezik még *aljkőnek* is –, és a *felső*, *járó*-, *folyó*- vagy *forgókőből* (8) áll. Át-mérőjük 34–42 hüvelyk (azaz col, 1 col = 24 mm, vagyis 70–105 cm) közötti, attól függően, hogy milyen a vízkerék teljesítménye. Vastagságuk a kopásfok szerint 25–35cm.

– **Az aljkövet (9)** a kőpadon kalodák (12) közé ékekkel beszorították. Közepén egy 10–15 cm-es lyuk, a köldök van, melybe tönnyírből (nyírfa gyökér felőli része) *köldökfát* (11) farag-tak; ennek közepén levő furatban forog a szálvas vége, amely arasznyira túllóg. A négyszögletesre kiképzett szálvasra jön a *perpence*⁷³ vagy ke-resztvas.

– **A felsőkőben, folyó-kő (forgókő) (8)** timsóval rögzítik a perpence két, 20–25 cm-es szárát. Nagyon fontos, hogy pontosan be legyen állítva, mert ellenkező esetben vor a kő. A kie-gyensúlyozást a forgókő felszínén levő bémé-lyedések segítségével végezték, ugyanis ezekbe szükség szerint ólomsúlyokat tettek. Fontos volt, hogy a két kő egymással párhuzamosan álljon. Ezt a vaspallón (19) a szálvas (14) végét magába foglaló cserpenyőt (18) szorító ékek (20) segítsé-gével érték el.

A forgókő általában vastagabb, mert a szem darálásánál a saját súlyával fekszik a ga-bonára. Ha elkoptak a kövek, akkor azt vaspántal körbeabroncsolták, és betonból ráöntöttek, hogy meg legyen a kellő súlya. Amikor felsőkő-ként már nem volt elég nehéz, akkor még aljkő-ként lehetett használni.

A kövek felületét gyakran meg kellett vágni. A *kővágás* adja meg a malom *hímét*; ha jól vágják a követ, a gabonát jól szaporítja, és nem panaszskodik a gazda, hogy becsapták volna.

A középtől kifele sugarasan sarló alakú sáncokat vágnak: „*akármilyen buta világ volt es, ezt tudtuk, ha horgas, akkor könnyen vágta a ga-bonát, ha egyenesen vágta a követ, izzta ke-resztjibe, nem vágta olyan könnyen. Úgy a régi*

okosság szerént, ahogy arra a vénék reagáltak."⁷⁴ Ez biztosítja a gabona sodrását az őrlő felület felé. A kő alja sohasem egysíkú, hanem közepe felé bemélyített (*mejjelt*), hogy a gabona egyenletesen tudjon eloszolni, továbbítódni. Amelyik kő domborúra kopott, csecsesnek tartották, a molnárt lustának. A lisztelő felület a külső arasznyi területre esett, itt történt a végleges aprózás.

A kővágáshoz levették a garat székét és a kérget, majd, régebben emelő vassal, újabban pedig köemelő gén.mel leemelték a felső követ, Ráfördítették a kővágó bakra, majd felületén egy egyenes léníát végighúzva megnézték, hol kell bemélyíteni a követ. Ezt a részt a kővágó buzogánnyal és csákánnyal a kívánt módon lekopolták. Ha jó volt a gabona, egy-egy vágással 8–10 mázsa gabonát is lejárt, ha nedvesebb vagy szemetesebb mag került a garatra, akkor gyakrabban kellett ismételni e nem könnyű műveletet.

A köveket úgy kellett megválasztani, hogy az a legkevésbé morzsálódjon, és lehetőleg jó likacsos legyen; „*olyan a jó malomkő, mint a szép házi kenyér*”⁷⁵. A két kő ne legyen egy bányából, mert *összemelegedik*.

Az általam vizsgált területen kőfaragó molnárként csak a torjai KONCZ Jánost ismerték. Ő szegény ember volt, maga faragta a malomköveit, és Csernátonba is vittek tőle. Régebben Csikcsicsóból, Csikszentkirályról, Bükszádról, valamint a Csiszáról hoztak köveket. A két világháború között terjedt el a Dés környéki csi-csai kő. A kereskedők felkeresték a malmokat, felvették a megrendelést, majd vasúton elküldték a kész árut; az áráért mindig utólag jött el az ügynök. Constantin MARINEAN Corábiából még az ötvenes években is járta a környéket, akkor 3500 lejért adta darabját (Körülbelül két szarvasmarha ára, 700 lej volt egy kezdő tanári fizetés).

A kéreg alsó külső részén van a lisztelő nyílás, ami a kőpadgerendán egy *síp* csatorna (33) közbeiktatásával szórja a lisztet a lisztesládába.

A könnyídíftő vagy emelítővel a kövek távolságát állítják. Segítségével a vaspallót lehet emelni vagy süllyeszteni; az áttételes emelőrend-

szer a *padlábakat* összekötő *keresztfákra* támaszkodik. Egyik végét ékekkel állították be, másik vége a fel-le mozgatható könnyídíftő szárára fekszik fel. A könnyídíftő ékkel vagy orsócsavarral emeli a vaspallót, ami a rátámaszkodó szálvas segítségével távolítja vagy *rokkantja* a felső követ.

A **perpence** vagy **keresztvas** (10). A felső kőbe van beágyazva, ez veszi át a szálvas által közvetített forgó mozgást és továbbítja a forgókőnek. A 25–30 cm hosszú, 40–50 mm-es vasból a kovács által készített két-, vagy háromágú alkatrész. Közepén négyszög keresztmetszetű furat van a *szálvas* (14) számára. Szárai középtől kifelé csokornyakkendőhöz hasonlóan széleseknek. Szárai a *forgókőbe* (8) vannak beágyazva és rendszerint ümsóval vagy kénnel rögzítve.

A kőpad alsó, hosszanti gerendái a *bivalyaltalpak* (28), s ezekbe a *kőpadlábak* (26) vagy *medvelábak*⁷⁶ támaszkodnak; őket a *keresztfák* (29) kötik össze, felül kívülről a felső gerenda (27) fogja egybe. A bivalyaltalpon van a *belső vánk*, amire a gerendely *csapja* (25) támaszkodik. A kőpad elején a *szemöldökfa* megy végig, amelyet gyakran díszítettek⁷⁷, felvették az építető és építő nevéét, valamint az építés évszámát.

A **szitapadlás** a kőpadszint fölött néhány lépcsőfokkal eltolva található, ezen a szinten kapott helyet a cilinderszita. A BÍRÓ Árpád malmában felszerelt selyemszita háromlépcsős, hatszögletű hasábszita, fenyődeszkából és selyemszövetből készült. Az elsődleges őrleményt kanalas felvonó továbbította az enyhé dőlésszöggel beállított szita belsejébe. A három minőségű lisztet a hasábok mellett található lisztesládákban fogták fel. Meghajtása a bélkerékről laposszíjtétellel történt. A kollektivizálási törekvések malmokat sújtó intézkedési között elsőként állították le a szitákat az ötvenes évek legelején.

A **padlás**. Itt kapott helyet a gabonaszűrészék, valamint a hasáb alakú **gabonarosta**. Ez fenyőfa ládában elhelyezett, a bélkerékről meghajtatott, négylépcsős rosta, perforált vaslemezből.

Szerszámok, eszközök: a molnárok eszközkészlete két nagy csoportra osztható; a közvetlen őrlés és a karbantartás, valamint az építés eszközeire.

Az őrlés közvetlen eszközkészlete: azon tárgyak tartoznak ide, amelyekkel a gabona a malomba jutásától a liszt elszállításáig találkozik.

– **Zsákok:** a gabonát a gazdák azokba felmerve adják át a molnárnak vagy pedig maguk szállítják a malomba. Általában háziszótt kender- vagy lenvászonból készülnek, mintázatuk, csíkozásuk minden családnál különbözik. A csernátoni perefernumlevelek zömében megtalálhatók. Az asszonyok vittek hozományba egy-két tuca- tot, azután saját lányainak hasonlókat szótt a gazdasszony. A molnár a mintázata alapján tudta megkülönböztetni, melyiket kinek kell visszavinni: „*Házi szóttas zsákok voltak, mindeniknek meg volt a maga csíkozása, kinek piros, kinek kék, kinek barna, zöldes sárga, s hány, az szerint. A zsákokat perefernumba adták mindig a leánynak.*”⁷⁸

– **Mérőeszközök:** *véka* (litervéka, 20 l), *kupa* (1,44 l) a vám kivételére. Ezekbe hitelesítéskor régen belesütötték a bélyezővasat⁷⁹. Az 50-es évektől a *mázsa* (mérleg) és a *súlyok* használatát tették kötelezővé országszerte. A mérőeszközöket évente kell újra hitelesíttetni. Sok emlék maradt fenn azokról a molnárokról, akik igyekeztek többecske vámot venni, vagy nem a hitelesített edényeket használták.

– **Szűszék** vagy gabonás kas: a vámgabona tárolására szolgál, általában a kőpadon vagy a szitapadláson, gyakran vesszőből fonták.

– **Káva:** két végén átfúrt fenyőlécbé ujjnyi vastag hajlított mogyorófa vesszőt dugnak; segítségével egy ember is könnyen meg tudja toltetni a zsákokat.

– **Lapocka:** fenyődeszkából készült sima, nyeles lapát, ezzel merik fel a lisztet a liszteládából. Egyes helyeken faragással szépen díszítették.

– **Dörökölő fa:** felül elvékonyodó, 60–70 cm-es fahasáb a liszt tömörítésére. Ha a gazda nem találta eléggé tömörtnek a hazavitt zsákokat, akkor mondta: „*Józi mólnárnak is elvitte az árvíz a dörökölő fáját*”.

Karbantartás eszközkészlete, a molnár-
rok legfontosabb szerszámjai:

– **Faragó bárd:** aszerint, hogy a molnár jobb- vagy balkezes kemencében szárított gyer-

tyánfa nyelét jobbra vagy balra hajlították, hogy a molnár ne verje le a bütykét munka közben. Fontosságát megértjük, ha tudjuk, hogy amikor bármilyen fa alkatrészt javítani kell, elsőként ezt veszik kézbe. Mert „*első dolog mindig a görbe fából egyeneset csinálni*”⁸⁰, azaz a gömbölyű fát szögletesre faragni.

– **Különböző fűrészek:** *rámás és harcsa*.

– **Kővágó csákány:**⁸¹ mindkét végén el-
laposított és élesre fent, kb. 18–20 cm hosszú kalapács a kő megvágására.

– **Kővágó buzogány:** mindkét végén húskaflóhoz hasonlóan beirdalt lapos talpú kalapács, a kő mellyelésére.

– **Kővágó bak:** háromlábú fa állvány, segítségével fordítják ki a felső követ a megvágáshoz.

– **Kőemelő vas rúd:** a kő kibillentéséhez⁸².

– **Emelő gém:** Derékszögben ácsolt gerendák, rajta vasból készült kampókkal a kövek megfogására, melyeket csavarmenettel lehet felemelni. Újabban több helyen ezzel emelik le a felső követ.

– **Lénia:** a kő vágásakor ezzel ellenőrzik annak felületét.

– **Körzö:** a kő felületén kialakítandó csatornák és a bélkerék fogainak beosztására.

– **Köszörűkő:** a szerszámok fenésére; mindig, amikor a molnárok malomkő venni mentek, általában vásároltak egy köszörűkővet is; rég felhagyott malmok telkein szinte mindig kerül elő váslott köszörűkő. Újonnan 45–50 cm. átmérőjű, és a malomkőbányások készítették.

– **Sablón:** a fogak méretezésére.

– **Kanálfűrők:** a köldök vagy a bélkerék fűrásához.

– **Különböző méretű vésők, kézvonó, vonópad** és sok más szerszám, ami éppen kezébe kerül a molnárnak, mert a malomban szinte min-
dennek lehet egyszer hasznát venni.

Jegelés, árok karbantartásának szerszámjai: *fejsze, vasrúd, bunkó, csáklya, vasvilla, ásó, csákány, lapát, jégmerőkas*.

Minden malompadláson ott száradnak a különböző tartalék eszközök; a molnár soha

ségek sokszor szorosabb kapcsolatokat, baráti és gazdasági összefonódást is eredményeztek. Gyakran megtörtént, hogy ha a molnárnak cselédre volt szüksége, akkor az általa járt falvakból fogadott fel egy-egy jó dolgú legényt. Az így megerősített egymásraultaltság sok esetben újabb örletöket is hozott a molnárnak. Igaz azonban az itt elmondottaknak a fordítottja is, sokszor épp a már meglévő társadalmi, műrokonai kapcsolatok vezettek a piaci körzet kiszélesítéséhez. Hasonló kapcsolatrendszert ír le a Fogaras vidékéről C. IRIMIE is.⁸⁷

Adatközlőim segítségével rekonstruáltam a csernátoni molnárok többségének ellátási körzetét.⁸⁸

1. MOLNÁR Mihály (Szpiritusz-malom)	nincs adat
2. PAJZS János	Dálnok
3. KONNÁT Gábor	nincs adat
4. KÁSZONI Dénes	Felsőcsernáton
5. FÜLÖP Dénes	nincs adat
6. VIRÁG Dénes	Márkosfalva
7. BAJKA Mihály	Futásfalva; de jártak át a mikóújfalusiak és málnásiak is
8. PAJZS ? (Rebekáné malma)	nincs adat
9. MÁTHÉ Máté	Martonfalva
10. BECZŐ János	nincs adat
11. BAJKA István	Futásfalva
12. BAJKA Ferenc	Futásfalva
13. OROSZ Dávid (Kásások malma)	Albis, a hegyen át hoztak Ikafalváról is
14. SZÁNTÓ Gergely	Alsócsernáton, nagyúton alól, ide is hoztak az ikafalviak
15. VIRÁG Lajos	helyből, jártak át Újfaluból, és Málnásról is
17. DÉNES Gáborné	nincs adat
18. DEZSŐ Dénes	Ikafalva
19. BÍRÓ Dávid	Futásfalva, Márkosfalva, helyből
20. DEZSŐ Máté	Hatolyka
21. BAJKA Béla	nincs adat
22. MÁTHÉ András	Dálnok
23. KÁSZONI Demeter	Márkosfalva
24. LUKÁCS Ferenc	helyben
25. BÖLÖNI Dávid	helyben

26. BEKE Károly Alsócsernáton
27. MOLNÁR Sándor (Sándor úrfi malma) urasági malom, sajátját darálta

29. SANTA György (TIMA-malom) Hatolyka
30. BULÁRKA István Márkosfalva

Bár nem minden molnár tevékenységi területére találtam adatot, azért a meglévőkből is látható, hogy a csernátoni malmok tíz faluval állottak munkakapcsolatban; közülük néhányat, mint Futásfalva, Ikafalva, teljesen maguk láttak el. A felsoroltak között saját malommal rendelkező falvak is vannak, mint Márkosfalva, ahol a helybeliek nem képesek ellátni a falut, ezért a csernátoniakkal is öröltetnek. Szerepelnek még egészen távoli helységek – Málnás, Mikóújfalu – is, ahol szintén vannak malmok, de inséges időben arra kényszerültek, hogy átgyalogolva a hegyen, itt szerezzék be lisztzükségletüket.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a fejezetben tárgyalt adatok a kollektivizálásig voltak érvényben. Az ezt követő időszakban ugyanis a gazdáknak nem állt módjukban megválogatni, hogy hol akarnak örletni. Egyrésztől több malom már korábban leállásra kényszerült a kivetett adó és a zaklatások miatt; másrésztől a malmoknak nem volt szabad örölt fogadniuk, ha a gazda nem mutatta fel a tanács által kiállított örletési jegyet, melyben igazolták, hogy eleget tett a beszolgáltatási kötelezettségének.⁸⁹

Az örítés és a vámvétel

Csernátonban régebben főleg búzát, *törökbúzát*, rozsot, árpát, zabot, *kétszerest* öröltetnek a gazdák. Az utóbbi időben, a műmalmok elterjedése után főleg darálókként működnek, sütemények készítéséhez a lisztet a molnárok maguk is a torjai vagy a kézdívásárhelyi műmalmokban öröltetik. Régen saját maguk örölte lisztből sütöttek: „*má kicsi leánka koromtól ott öröltünk, anyám abból sütött kenyeret, amit ott örölték.*”⁹⁰ Ma is azt vallják az idős csernátoni asszonyok, hogy a vízimalom jobb lisztet öröl, mint a villany- és a gőzmalmok, mert nem égeti meg a lisztet: „...az övé villannyal menyen, de

puliszka lisztet nem tud jól csinálni, nem úgy csinálja, mint münk csináltuk annak idején."⁹¹

Az őrlőnivalót már a gazdasszony előkészítette aszerint, hogy milyen lisztet kívánt. Őrlés előtt a búzát jól ki kellett szeleltetni, különben a liszthe közé keveredő portól és egyéb szennyeződésektől gyenge minőségű lett. Ha nagyon finom lisztet akartak nyerni vagy üsz-tökös volt a búza, akkor, amint azt TAKÁTS Sándor is leírta: „*A magyar uraknál az a szokás járta, hogy a búzát őrlés előtt megmosták, azután megszáritották. Ezt nevezték mosott búzának.*”⁹² Fontos, hogy a gabona megfelelően száraz legyen; ha nedves marad, leragad a kőre és eltömi azt, ha viszont csupán viasznedves, akkor a korpa kagylósan lesirül s úgynevezett fodorkorpa lesz, ami könnyen kirostálható és utána fehérebb lisztet lehet nyerni.

A malmot is elő kell készíteni minden termény- és lisztfajtához egyaránt. Általános szabály volt, hogy egymás után csak egyféle gabonát öntenek fel; ha más fajtát akarnak felönteni, előtte a követ mindig meg kell *pucolni*. A molnár a kő megvágásával, a könnyűdítő és a tejsze szabályozásával állítja be a malmot a kívánt lisztminőség nyerésére. A frissen vágott kő jól különválasztja a lisztet a korpától, és jól szaporít. A kő egy megvágással hat–nyolc mázsa gabonát jár le. Vágás után előre mindig korpát daráltak, hogy a kőpor ne kerüljön a lisztbe.

Az őrlési sorrend, ha a gazda hozta a gabonát és meg kívánja várni, akkor mindig az érkezés szerint ment; nemigen tettek ebben kivételt még a rokonokkal sem. Amíg a szemest megőrölték, addig a gazda elbeszélgetett a molnárral vagy más gazdákkal. Jó vízjárás esetén gyorsan lejárt egy-két véka gabonát a malom; de voltak olyan szárazságok is, amikor egy vékányi *hitvány árpa* egy napig is eltartott. Ilyenkor mondták, hogy „*egy szem kicsi, kettő sok*”. A nagyon sok eső is akadályozta a malmot, „*hót vízbe járt a kerék*”. Ha a gazda nem akarta megvárni, amíg őrlőjét lejárja a malom, akkor megegyezett a mesterrel, hogy mikor menjen érte, vagy, ha esetleg a molnár arra jár a faluban, akkor ő beadja a lisztet.

Miután a malmot kellő módon előkészítik, a szemes gabonából kivesszük a vámot, és a gazda részét felöntik a garatra. A vámgabonát külön e célra készült szuszékba teszik. Általában többször járattják át a gabonát. Első lejárásra a köveket távolabb állítják egymástól, így választják szét a lisztet a korpától; majd azt követően szorosabbra rokkantják a *folyókövet*, és beállítják a tejsze szabályzóval a kívánt lisztminőséget. A molnár a lisztelő nyílásnál folyton kitapintja a liszt *élességét*, és ha kell, utána állít. A lisztelő ládába kihullva a liszt finomabb szemcséjű *langja* és a korpa külön válnak. Az előbbi középen toronyszerű kúpban áll össze, míg a nehezebb utóbbi az oldalán az aljára folyik. Innen a már említett mondás: „*Jó dolga van a molnár lovának, mert tornyot eszik, s zavaros vizet iszik.*”

A patakmalomok a következő lisztfajtákat őrlték a kővágás sorrendjében: „*Mikor megvágjuk a követ, akkor őrlünk disznónak, utána őrlünk puliszkának, hogy vásolják a kő; mikor megsimult a kő, akkor a szabályzóval utána állítanak, s akkor a kenyérlisztet s utána a finomlisztet.*”⁹³ A különböző lisztféléket a háziasszony felhasználás előtt síkszítán átszítalta; ha jó volt a liszt, könnyen el lehetett választani a különböző finomságú összetevőket. Ahhoz, hogy megfelelő minőségű lisztet tudjon darálni, a molnár néha többször is felöntötte a már lejárt darát, miközben rokkantotta a követ. Először csak könnyedén koptatta meg a gabonát, hogy a korpa lesirüljön róla, ezután újra felöntve már tisztább lisztet kapott. A két háború között beszerzett (BÍRÓ Dávid, MÁTHÉ András, BULÁRKA István malmai) *cilinderszíták* segítségével nagy pontossággal ki tudták szolgálni az igényeket.

A törökbúzát is darálták embernek és állatnak egyaránt. A puliszkának valót egy kicsit élesre, de nem darabosra kellett őrlni.

Jól tudta a molnár azt is, hogy melyik állatnak milyenre kellett darálni a terményt. A disznónak valót közepesen élesre, hogy a vizet felvegye; ha túl érdes, akkor az aljára süllyed a vedernek, ha viszont túl finom, a víz tetején marad. A nagyobb állatoknak csak épp megtörték a szemeket, hogy a gyomorban jobban kihasználódják.

A vámgabona volt a molnár haszna, kivételét minden hatalom igyekezett központilag szabályozni. A malmok jövedelmezőségét a vámgabona mennyiségéből azt köbölbe átszámolva fejezték ki. Egy pozsonyi mérő köből = 2,53 l⁹⁴. A 30 köblös malom azt jelentette, hogy évi vámgabona mennyisége 30 x 62,53 l; ha a kapott adatot megszorozzuk 10-zel, akkor a malom éves teljesítőképességét kapjuk meg.

Régebben kupával vették a szemes gabonából, általában tizenkettő-tizenötöd rész között volt az elfogadott mennyiség. Egy 20 literes litervékából egy kupa (1,44 l) vámot vettek. Bevett szokás volt, hogy tele zsákot vittek a malomba és tele is vitték azt haza; ha jó volt a gabona, és a kő is jól meg volt vágva, akkor előlött még a molnár haszna is tisztessen megmaradt. Mielőtt nem mérték a gabonát, a házigazda mondta, töltsé meg oztán jó keményre a zsákot, a lisztet úgy kellett hazavinni, hogy a zsák, ha felvette a vállára, annak nem volt szabad meghajolnia, teli legyen, ami maradt, az volt a molnáré. Ha a gazda hátán meggörcsült a zsák, akkor azt mondta, jóvőkor nekem te nem őrlösz. Ezért kellett vágni a követ minden harmadnap, mert a vágott kő az annyira szaporította a gabonát, hogy úgy is maradt majdnem egy vékányi, s a hátán egyenesen állott, s annak örvendett a gazda. Az új vágott kő az mindig felszaporította a gabonát, „*apám mindig mondta, hogy követ kell vágni, mert vége van, viszi el a vámot a kő*”.⁹⁵

Mikor gyenge volt a gabona, „*másod gabona vagy ilyesmi, akkor azt úgy vitte haza, ahogy volt, az nem szaporított, azért a gazda se szólt semmit*”.

A molnár általában igyekezett valamilyen módon növelni a saját hasznát, és különféle praktikákat próbált ki. A döröklő pálccával mindig a zsák fala körül tömörítette meg a lisztet, minek következtében tömöttek tűnt a zsák, de belül laza maradt. Mikor hazavitte a zsákot, óvatosan tette le, és kézzel mindig utána simította az oldalát, hogy jól álljon a zsák.

A molnárné is a a malomban merítette meg a lapátot, ha kellett egy kicsi liszt: „*...a molnárnénak mért reszket a feje? – me a langját kiveszi, örökkéig azt nézi, hogy valaki jó-e, s ha*

nem, kiveszi, s a többit adja oda a népnek, ez így volt régen.”⁹⁶

Gyakran került kellemetlen helyzetbe a molnár, ha kapzsinak bizonyult, mint **CSENGETTYÚS Józsi lemhényi molnár**, amikor hazahozta a lisztet, az öreg (ORBÁN Ignác Béla falváról) az udvaron éppen zsendelyt faragott, felállt, elé tette a vékát, hogy öntse belé a lisztet, s ha nem telt meg. Az egy hirtelen ember volt, úgy felmérgeződött, hogy a kezébe levő zsendelyfával addig verte a mónárt, hogy még a dohányos tálcája is belépottyan a lisztbe.⁹⁷

A molnárok „*bűnei*” gyakran képezik a szólásmondások és népmesék tárgyát: „*... Elmentem fel – azt mondja – a menyországba. Koppantottam az ajtón. Kérdezetek:*

– *Ki az?*

– *Én vagyok.*

Szent Márton kinyitotta az ajtót.

– *Na, gyere, menjünk bé.*

Elmentünk bé, s széjjel neztünk odabé, s hát mit látunk? A mónárnak egy nagy malomkő a nyakába van. Kérdem:

– *E métt van?*

– *Sok vámot vett, azért!...*”⁹⁸

Megesett, hogy jobban hozzányúlt egyik-másik molnár a gabonához, és elvesztette teljesen az őrlőt, becsületét. Volt, hogy tragédiába is torkollott az ilyen eset: „*...úgy el szegényedtek vót, hogy vitték oda az őrlőt, s nem vót mit vissza adni. Vót, hogy ment a falu között, s BÖLÖNI Sándorné mondta neki, azt a zsák gabonát, ha megőrölted hozd haza, ... de nem vót mit hazavinni....Nem kaptak őrlőt aztán sehunnan, s nem vót annyi erejük, hogy karban tartásák a malmot, felszámolódott, tönkrement minden.*”⁹⁹

Megtörtént, hogy a molnár adósságai elől öngyilkosságba menekült; „*egyszer kitémadták: Bandika, te ezt a véka búzát hozd haza, Bandika ezt a véka törökbúzát hozd haza, nem vót, amit s ahonnan, s akkor SZÁNTÓ Pista bá még élt, nyugodjék csendesen, s édesapámmal még a malmot reperálta s feljött, s azt mondja neki – Bandika, te hónap reggel te menj a milíciára, me hívatnak. – Ő nem kellett menyen sába se, me akkor éjjel a nyakára bogot vetett, úgy megijedett*”.¹⁰⁰

Az 1930-as évektől kötelező módon a súly utáni vámot vezették be. A megengedett maximális mennyiség 10–12 súly % között volt. Napjainkban 12 % az előírt vám. Ez a mennyiség két részből, a tulajdonképpeni vámból és a porlásból tevődött össze. Rendeletileg kötelezték a molnárokat, hogy a malomban jól látható helyre kifüggeszék a vám mértékét és a működési engedélyt¹⁰¹. A mérőeszközöket minden évben hitelesíteni kell az erre kijelölt megyei szerveknél.

A malom és a malomárok karbantartása

A vízimalmok működtetése mindig is nagyon sok hozzáértést követelt. A karbantartási munkákat két nagy csoportba osztom.

A működés közbeni folyamatos munkálatok. Mindig adódott valami, amit javítani, igazítani kellett. Az apróbb munkákat maga a molnár csinálta. Ilyenek voltak a fogak fagygyúzása, faragása, cseréje; a köveket gyakran kellett vágni; a szítás malmoknál a szitát foltozni és a hajtószíjakat időnként varrni; a kövágó csákányt, vésőket élezni. Ahol nem volt hozzáértő a molnár, ott egy-egy mester eljár, és elvégezte a javításokat. „*Nem fizettünk pénzt, hanem lisztet vagy kenyeret, szegény ember volt, ez volt neki a szakmája. Akkor nem úgy volt, mint most, hogy adjunk húszezer lejt, s akkor dolgozik, hanem nem.*”¹⁰²

A gát és a malomárok karbantartását el kellett végezni, ha vakond vagy patkány kirágta az árok oldalát, és veszett a víz, azt homppal el kellett tömni, az árokba került ágakat ki kellett szedni.

Az idényhez kötött általános javítások, pucolások. Ezeket a munkálatokat általában közösen, egyeztetett időben végezték. Ilyenkor a szomszédos molnárcsaládok egymást segítve járták szerre a malmokat, és végezték el a nagyobb munkákat. Ezek az alkalmak szolgálták közös multságok alapjául is, saját szokásrendjük alakult ki.

Nyári időszakban fontos ilyen munka a gát és a malomárok takarítása. Egyeztetett időben a vizet visszacsapják az öregárokba, és az

egy malomcsatornán lévő családok és összegyűlt barátaik elindulnak a legfelső malomtól az árok mentén, ellenőrzik és kijavítják a lazult partszakaszokat, homppal (gyeptégla) tömítik, ahol szükséges. „*Akkor összeegyeztünk, s elcsaptuk a vizet legfeljél, PAJZS János bácsin feljél volt a gát, nagy gát, s akkor mind fogtunk neki PAJZS Jánosnak, me hosszú volt a malomárok, azt két-három óra alatt kitakarítottuk, me sokan voltunk. Énekeltünk, ebédeltünk, akkor jöttünk tovább, KÁSZONI Dénes bácsinak, akkor jött a mijénké. Utána a BAJKA Mihály bácsié, egy nap ezeknek csináltuk, másnap másoknak, s úgy takarítottunk másnap tovább. Télen közbe a patkány kilikasztotta, s ganéval s Isten tudja, hogy dugtuk újra.*”¹⁰³ A vízkerék alól ki kellett hányni a lerakódott iszapot, hogy ne töltődjön fel a víz. Az ároktakarítást és az árvízvédelmi munkálatokat az engedély okiratokban is mindig kikötötték.¹⁰⁴

Ilyenkor, amelyek malomnál befejezték a munkát, ott megfőztek egy-egy bárányt, az aznapi gazdák összeadták az ital árát és egy jót mulattak; másnap folytatták az alább levő malmoknál, így ment ez, amíg minden malommal nem végeztek.

Ez alkalommal minden molnár kijavította vagy javíttatta a vízkeréken, esetleg a bélke-
reken bekövetkezett elhasználódásokat. A nagyobb munkálatokra néhány tapasztaltabb, jókezű molnárt kértek fel: GYÖNGYÖS Istvánt, GYÖNGYÖS Józsefet, KUSZTUS Lajost, KUSZTUS Andrást (CSOBOT Antal torjai molnár tőle tanulta meg a vízkerék csinálását), KOVÁCS Györgyöt (öt hívták más falvakba is, így Torján SÓLYOM Antal¹⁰⁵ malmának vízkerékét is ő csinálta).

„*Általában megegyeztek ugye, de főleg gabonába s lisztbe.*”¹⁰⁶ Napjainkban a csernátони malmok javítását BAJKA György végzi.

Fontos közös munka volt téli időben a malomárok és a vízfej jegelése. Nagy hidegekben az árokban a víz befagyott, és ha nem jegelték ki időben, teljes mélységében átfagyva elrekeszette teljesen a vizet. A jég feltörését jegelő bunkóval, csákllyával, fejszével végezték, a jeget jégmerővel szedték ki. Ezért minden gazda, aki

nek telkén átmegegy a csatorna, kötelezettségének tartja a jég rendszeres felverését. A vízfejet a fagytól való megóvása céljából bedeszakázzák, és vastagon trágyával berakják, ily módon fagyponthoz főlötti hőmérsékletet biztosítanak. E védelem elmulasztása esetén a fagy tönkretetheti a vízkereteket, és szétszagatja a zserébfőt.

Az évközbeni karbantartási munkálatokhoz tartozott a vas alkatrészek javítása is, ezt rendszerint valamelyik kováccsal csináltatták. Ilyen teendők voltak többek között: a *perpence* javítása, a *szappan* megedzése, a kővágó csákány, buzogány megegyengetése, a szerszámok, vascsapok edzése. Régebben a kovácsnak az apróbb javítások fejében előre megegyezett átalány járt gabonában, lisztben meghatározva. A nagyobb kovácsmunkákról, mint a szálvas megegyengetése, ráfhúzás a vízkerékre, esetileg állapotok meg. Emlékezet szerint bérezésük többnyire megegyezés szerint történt: „A kovács mester VIRÁG Feri volt, híre sincs neki es”¹⁰⁷.

Kásahántoló, ványoló és egyéb szerkezetek

A molnárok mindig azon törték fejüket, hogyan lehetne még gazdaságosabbá tenni a malmot; mi az, amit még esetleg fel lehetne szerelni a kerékre; és mire van szüksége a lakosságnak, hogy ne kelljen messze eljárnia falujából. Úgy gondolkoztak: inkább más falvak hordják ide megmunkálni javaikat, mint mi el. Néhány molnár – felismerve a versenyhelyzetet – igyekezett újabb szerkezetekkel felszerelni malmát, hogy jobban ki tudja szolgálni örletőit. Azért, hogy felvehessék a versenyt a hengermalmokkal és jobb minőségű lisztet tudjanak előállítani, BÍRÓ Dávid (19.), MÁTHÉ András (22.) és BULÁR-KA István (28.) korszerű cilinderekkel látták el malmaikat. Csernátonban hengerszéket nem alkalmaztak egyetlen malomnál sem, beszerzésére BÍRÓ Árpád molnár tett kísérletet az 1950-es években, már megállapodásra is jutott egy magyarországi beszállítóval, de szándékát keresztülhúzta az államosítás. OROSZ Dávid (13.) eredetileg kétköves mal-

mában az egyik forgószéket kásahántolóvá alakították át. Ugyanezen darálóban külön kis kőpár járta a só darálására. A Parajdról hozott sót darabokra törték, majd a kifejezetten e célra tartott kővön járatták le. Sól darálására majd minden malomban tartottak egy kézimalmot, de előfordult, hogy miután a gabona lekopott, a lisztelő köre öntötték fel, ha nagyobb mennyiséget kellett őrlöni. Mikor beakonyult egy-egy daráló, akkor is megpróbálták valami hasznát venni; így alakítottak ki BAJKA Mihályéknál az ősi malomból posztóványolót és építettek mellé új malmot 1920-ban – most áramot fejleszt. BULÁRKA István (29.) pedig gyapjúfűcsüt szerelt fel a két őrlőszék mellé és zsemlekása előállításával is kísérletezett.

Kásahántoló: a múlt században a ridegebb éghajlatú vidékeken elterjedt gabonaféleség volt a köles (*Panicum milliaceum*). Használták állati takarmányként, de emberi eledelként is különféle pépes, kásás ételre készítésére. Hogy táplálkozásban felhasználható legyen, mindig le kellett hánthálni. Ez a művelet nehéz, fáradságos munkával járt, ezért próbálkoztak különféle eszközökkel könnyíteni rajta.

A hatvanas években MOLNÁR István Csernátonban rátalált egy erre a célra átalakított malomra¹⁰⁸. Ez az OROSZ-féle daráló (13.), amelyet szemöldökgerendája tanúsága szerint 1836-ban építettek. Nagy a valószínűsége, hogy valamikor nem csupán ezt az egy malmot módosították ily módon¹⁰⁹.

A feladat elvégzésére az egyik őrlőszéket alakították át. Mivel meg kellett őrizni a kölesszemek épségét, ezért a két kő között a távolságot megfelelő módon kellett szabályozni és a kövek felületét e feladat elvégzésére alkalmassá kellett tenni. Ahhoz, hogy a kövek ne morzsolják szét a közéjük öntött kölest, különböző bevonatok felhordásával igyekeztek a felületüket e célra kialakítani. Először agyaggal összegyúrt *csepűből* próbáltak időálló felületet kialakítani, amit szalmalánggal utólag megkapattak. Az így elkészített szerkezet már alkalmas volt a köles hántolására, csak nem volt időálló.

Később rájöttek, hogy *náddugókból* (párafa) kopásállóbb réteget lehet kialakítani. Ehhez a kő felületét először törekes agyaggal vonták be, és erre áztatott, *vacskolt* kék agyagpalából kétujjni réteget hordtak fel. Az e módon előkészített ágyba rakták kívülről befele haladva koncentrikusan, szorosan egymás mellé a *korcsomából* beszerzett és egyenlőre vágott parafadugókat (ez a művelet két vékányi dugót igényelt). Az elkészült felületet híg agyaggal kiegyenlítették, majd szalmatűzzel kiszáritották. Most már csak a kő helyzetétele hiányzott, a távolságukat a könnyidíftővel lazábbra állították.

A kölest a hántoláshoz elő kellett készíteni, meg kellett tisztítani, ehhez a molnárok maguk csináltak rázórostákat.

Posztóványoló: Csernáton hegyi legelői nagyszámú juhot tartottak el. Ezek biztosították a lakosság sajt- és tejfogyasztásán kívül a székely viselet alapanyagául szolgáló gyapjút is. Hosszú téli estéken a *fehércselédek* (az asszonyok, lányok) fonták a fonalakat s szőtték a posztót. Ahhoz, hogy a frissen szőtt gyapjúból szabni lehessen, azt tömöríteni, *ványolni* kellett. Mivel a községben nem volt ványoló, ez vezette BAJKA Mihályt, hogy elaggott malmát felújításkor ne bontsa szét, hanem belőle ványolót csináljon.

A víz járása is alkalmas volt erre, mivel telkén mintegy hatméteres esést lehetett elérni, alig tizenöt méternyi szakaszon. Fia elmondása szerint¹¹⁰ a régi kerék tengelyét alakították át. Belső részét egymástól hatvan centiméter távolságra, egymásra merőlegesen átvésték; ebbe gertyánfából 8 x 12 cm-es *lapockákat*, tipniket dugtak át oly módon, hogy végük tíz-tizenkét centire mindkét oldalon túllógott. Ezek a *béléslapátok*, hajtófogak, melyek a botokat emelgették.

– *Tengely vagy gerendely:* harminc-negyven cm átmérőjű csrefa gerenda, amelynek külső végén a vízkerék van felerősítve. Belső szakaszán egymásra merőlegesen 8 x 12 cm-es gertyánfa tipnik vannak átvésve, ezek mozgatják a sulykokat, belső vége egy párnafán forog.

– *Sulykok, botok:* két darab van belőlük, amelyek kétméternyi hosszú alsó részükön 25 x 30 cm-es, a felsőn pedig 20 x 15 cm-es cserefa

oszlopok. Az aljuk lépcsőzetesen fogazott, 6–8 cm-es lépésekkel. Felső részén járomban jártak. Át voltak vésve a tengely magasságában, arra merőlegesen, és ezekbe jöttek a cserefa lapockák.

– *Vályú:* egy darab egyméteres átmérőjű cserefából faragott, belül kerek aljú kád, ebbe vertek a sulykok, az alsó végükkel ide engedték be a megmunkálásra szánt anyagot. A ványolás vagyis a posztó tömörítése itt valósult meg.

– *Üst:* az épület belsejében egy nagy két-háromszáz liter űrtartalmú forró vízzel teli katlan található, alatta folyamatosan ég a tűz. A forró vizet vékony, gömbölyű fából vajt csatornákon vezetik a vályúba. A munka közben kifogyó vizet szintén facsatornán keresztül pótolják a lajból.

Ványolás: A végbe feltűrt posztót beletették a kádba és egy csatornán, az ugyancsak az épületben levő katlanból folyamatosan langyos vizet vezettek rá. A botok fogai forgatták a posztót. A tömörítés mértéke attól függött, hogy mennyi ideig ványolták. A jól tömörített posztó sokszor 30–40 %-kal is rövidebb lett e művelet végén. Ha *harisnyának* (székely nadrág) vagy kabátnak verették az anyagot, akkor gyakran tíz-tizenkét órán át is kellett *eregetni* a botok alá. Miközben a kalapácsok verték az anyagot, nagyon oda kellett figyelni, hogy nehegy félre verődjön a szövet, mert ilyenkor felülete egyenletlenné válhatott. A jó molnár már távolról meghallotta, ha félrevera a ványoló. Az elkészült posztót az udvaron található léckeretekre terítették ki száradni és vasalódni. Ezek a léccállványok úgy készültek, hogy egyik végükön le lehetett rögzíteni a posztó végét néhány léccel, míg a másik végén jól kifeszítették és szintén lefogatták. Az ily módon szárított anyag kisimult és egyenletesen száradt.

Hogy szükség volt e ványolóra, az bizonyítja, hogy még harminc-negyven kilométeres körzetből is eljártak ide ványoltatni. Legtöbbször nem a gazdák hozták el a posztót, hanem a molnár, amikor a falut járta – odadták és amikor kész volt, szintén maga a molnár vitte vissza is. Ahhoz, hogy meg lehessen különböztetni, hogy melyik vég szövet kinek jár vissza, különböző jele-

ket vágta az anyag végébe vagy pedig vastag színes fonallal belevarrták monogramjukat.

Míg az őrlésért terményben, a ványolósért pénzben fizettek a molnárnak. BAJKA Mihály posztványolója az emlékek szerint az oroszok bejöveteleig maradt fenn.

A fejezetben eddig tárgyalt szerkezetek már csak emlékek; a továbbiakban néhány ma is működő hasznosítást mutatok be, felülről lefele haladva a patak folyása mentén.

Halastó: a hajdani PAJZS János malmából (2.) mára hétvégi ház lett, két család használja, akik úgy vásárolták meg az örökösöktől. A duzzasztó fölé egy két-három ámyi halastavat alakítottak ki, és azt nemrég halakkal be is telepítették.

Áramfejlesztés: már többször említettem BAJKA Györgyöt (7.), aki a bélkerékről sziját-tétellel egy traktorból származó áramfejlesztőt hajtat meg. A termelt áramot egy szintén gépkocsiból kiserelt stabilizátoron át egy 70 amperórás akkumulátorra vezeti; ez utóbbiból kettőt tart, hogy mindig legyen egy feltöltött állapotban. A ráépített hálózat látja el a háztartást. Működtet televíziót és kisebb háztartási gépeket.

A bélkerékről sziját-tétellel összekapcsol egy másik tengelyt, amelyre több, különböző méretű éktárcsa van felszerelve. Ezekről újabb ékszíjakkal forgatatt köszörűt, körfűrész, kalapácsdarálót, valamint vízszivattyút, amely a lakás vízellátását biztosítja.

Körfűrész hajt még meg a malmon kívüli SZÁNTÓ Gergely (14.) vízkereke, amelyet szintén BAJKA György szerelt fel.

Családi **fürdőmedencét** táplál a malomárok DÉNES Gáborné (17.) darálója helyén, nem sokkal alább a község is készített egy 20 x 30 m-es, 1,8 m-es mélységű medencét a fiatalság és a kirándulók számára.

Pálínkfűző vízellátását biztosítja DEZSŐ Dénes (18.) malmánál a csatorna.

A más háromszéki felhasználások is megérdemelnék a feldolgozást, így Zalánpatakról tudomásom van egy olyan víziszerkezetéről, ahol a teljes tejfeldolgozás felszereléseit, a háztartási gépeket (beleértve a mosógépet és kávédarálót is) vízkerek által működtetik.

A malmosgazdák és a molnárcsaládok

A csernátoni molnárok mindegyike kisgyermek korától leste el a mesterséget szüleitől, rokonaitól a családban. A molnárfamíliák – bármennyire is versengtek egymással –, az esetek többségében egymás közt házasodtak¹¹¹, komások, rokonok voltak, együtt „emberkedtek” (barátkoztak). Az általam vizsgált területen egyetlen olyan malmot nem találtam, hogy a molnár ne valamelyik malomban nőtt volna fel. Az itt tárgyalt harmincnégy daráló közül csak egyetlenegyben örölt fogadott molnár, a *Sándor úrfi malmában* (27.) Alsócsernátonban; de ide is egy elszegényedett molnárcsaládból – Spiritusz (1.) – fogadtak embert. Az államosítás után itt a bérlő vált a gazdává, és egészen a hatvanas évekig működtette a malmot.

A családon belüli munkamegosztás tökéletesen alkalmazkodott a gazdaság elvárta körülményekhez. Amint arról már előbb, az *élet* bemutatásánál írtam, területemen a malom a megélhetés fontos kiegészítését, de nem kizárólagos forrását képezte. A gazdálkodás és a háziipari tevékenység egyaránt jelentős bevételt jelentettek a családok költségvetésében. Ezen komplex életmód ellátására a patriarchális családmodell bizonyult a legalkalmasabbnak. Ennek nyomai máig fellelhetőek, Csernátonban századunk közepéig az öt-hat gyermekes család volt az általános, de gyakran tíz-tizenkét gyermek is felnőtt egyik-másik potán.

A munkában a család minden tagjának jól meghatározott a feladata. A gazda megszervezte és irányította a teendőket a mezőn és a malomban egyaránt. Ő határozta meg, hogy mikor milyen munkát kell végezni. Működtette és karbantartotta a malmot. Ha javítani kellett valamit, azt maga végezte, vagy ha komolyabb karbantartás volt, ami meghaladta tudását, akkor megegyezett a mesteremberekkel a javításra. A molnár gazda kizárólagos jogát képezte a családon belül az ígás állatokkal való kupeckedés, valamint a hivatalosságok felé való kötelezettségek, egyes-bajos teendők, befizetések intézése is.

A fiak már öt-hat éves korukban az apróbb állatokat legetették. Ahogy egy kicsit felcseperedtek, már a malomban is hasznukat lehetett venni. A lányok a gazdasszonynak segítettek a konyha körül, valamint a háziipari munkákban. Már nyolc-tíz éves korukban próbálgatták a fonást. Az első fonott fonalat rendszerint a malomkerék alá dobták, hogy a lány oly gyorsan pörgesse az orsót, mint a víz a malomkereket.¹¹²

A legények és lányok, mikor akkorára nőttek, a mezei munkákból is kivették a részüket. Amíg a gazda a munka nehezét végezte, mint szántás, aratás; addig a nagyobb fiúk jártak szerkérral a faluba őrlőért: „*én es jártam, mert tudom, az öcsémmel mentünk, úgy megismertük, hogy melyiket honnan hozták, amikor raktuk ki a lisztet, akkor úgy tettük, ezt alól, azt felül, ahogy jött a sora.*”¹¹³ Az állatok ellátása szintén a család fiatalabb tagjaira várt. Sokszor maradt a gazdasszony egymaga vagy a nagyobb lányokkal a gazdaságban, ilyenkor a háztartás mellett a malmot is el kellett látnia: „*...mikor oda voltam, akkor a feleségem őrlött, megtanulták ők es...*”¹¹⁴

Fel kellett önteni, ha lejárt a garat, vagy ha megjötték az őrlőért, azt ki kellett adni. Sokszor éjszaka is az asszony kelt fel: „*s szegény anyám őrlött otthon, s mi a mezőn voltunk. Éjjel es inkább anyám kelt fel, hogy apám egész nap dolgozott a mezőn, s fáradt volt.*”¹¹⁵

A lánygyerekek is hamarabb megtanulták a malom kezelését, mint a főzést. Innen ered a mondás: „*Isten óvjon az út mellett való földtől, mónárleány feleségtől és a rosszul járó zseb-órától*”.

A fehérnépek dolga volt továbbá az állatok hasznának a feldolgozása és értékesítése is. Maguk szőtték a zsákokat, melyeknek mintázata és színösszetétele meghatározó ismertető jele volt minden családnak.¹¹⁶ Kezük munkáját dicséri a ruházat és a lakástextíliák nagy része is.

Századunkban a katonáskodás, háború, a kényszermunkák sokszor elszóltították a gazdát a malomból, ilyenkor a molnárnéra hárult az irányítás: „*Tizennégy augusztusba behívták katonának a frontra, s ott volt egész tizennyolcig, míg vége lett a háborúnak, s utána a felesége, KÁ-*

SZONI Anna őrlött, egészen addig, amíg apám hazajött, s rá egy évre meghalt.”¹¹⁷ Amikor csak fehérnépek maradtak valamely malomban, igyekeztek tehetségük szerint egy jó dolgú cselédet fel fogadni, hogy legyen aki a férfimunkát elvégzi. A cselédek különösen szerettek ilyen helyekre elszegődni, mert itt szinte gazdaként végezhettek dolgukat. Nem minden magára maradt asszony engedhette meg magának, hogy cselédet tartson, ilyenkor a szomszédság és a falu mindig is segítette a magára maradt molnárnét. Az egyik molnár így idézi fel emlékeit arról az időről, amikor édesapja odavolt a háborúban: „*hagyott a második háborúba négy neveletlen gyermeket. Hét éves voltam negyvenketőbe, kilenc esztendő csóró voltam, amikor az oroszok bėjőttek, s akkor Ő el volt menve, Margit volt tizenegy, s tizenhárom volt Matild, a legnagyobb testvérem, s még egy hétéves leánka. Négyen voltunk, s itt hagyt az erdő torkába.*

Akkor BEKE volt a jegyző, s azt mondgya nagyanyám: mit csináljak Jegyző Úr?

– Tudod-e mit mondok Mári? – menj fel s őrlögess, nezd meg, hogy minden lesz, én es odaviszem, s más es viszi, s nezd meg, helyre jön a malom.”¹¹⁸

A molnárcsaládok Felsőcsernátonban külön társadalmi csoportosulást képeztek. Ezzel magyarázható, hogy egymással családi, műrökonsági összefonódásban éltek. A molnárlegények szívesen nősültek másik malomból, mert az ott nevelkedett leány ismerte a malmot, és szükség esetén maga is el tudta azt látni. Volt rá példa, hogy egy-egy molnárlegény nemcsak elvette egy másik molnár lányát;¹¹⁹ hanem miután időnek előtte megözvegyült, újra malomból nősült.

A foglalkozásbeli belterjesség másik tényezője a vagyon egy helyen tartása volt. Ezek a tényezők gyakran vezettek rokonságon belüli házassági kapcsolatokhoz is: „*egymásét megtartották, nem engedték, hogy más jöjjön oda idegenből, hanem ők, ha rokon volt, ha unokatestvér, ha mi, megnősültek, s mind molnárok lettek.*”¹²⁰ Amikor a házasulandó legény választása nem rangbélire esett, akkor az ő hozományát is megnyírbálták: „*Vagyon elég volt nagyapámnak, csak nem akarták, hogy édesanyámat elvegye*

apám, me szép fehérnép volt, de szegény, s odaadták a másoknak, Dávidéknak.”¹²¹

Csernáton földhivatali és anyakönyvi iratait vizsgálva gyakran találtam adatokat két család között többszörös házassági összefonódásra.¹²² A Csernátonon belüli kapcsolatokon kívül rábukkantam rokoni és házassági kapcsolatokra más felsőháromszéki molnárcsaládokkal is: pl. Torján a SÓLYOM-, Szárazpatakon a KERESZTI családokkal állnak kapcsolatban.

Malomcselédek

Ott, ahol a gyermekek elkerültek a háztól vagy talán még nem nőttek bele a munkába, mint már említettem, gyakran cselédet fogadtak föl segítségül.

A cselédek megfogadása általában „Szent alá s fel napján”, január másodikán történt, és következő január másodikáig tartott a szolgálatja. „Ezt a napot így hívták, mert ekkor a cselédek felszabadultak, ez a nap szabad volt, ki lett fizetve a még fel nem levő bére. Akkor jöttek le s fel, hogy megfogadja-e valaki jövő évre.”¹²³ Több esetben megtörtént, hogy egy-egy cseléd több évet is lehúzott egy gazdánál, de az volt az általánosabb, hogy nemigen szerettek egy helyben sokáig megmaradni. Erre így emlékszik vissza az egyik volt malomcseléd: „Há nem vótam megesküve velik, nem vót semmi bajom, de tudja, ez úgy szokott lenni, több idő alatt megbátrodik a cseléd es, a gazda es, s akkor mint a kutya s a macska morrognak, s aztán jobb örökké frissebbet választani.”¹²⁴ Ha egyik-másik cseléd valami miatt nem volt megelégedve gazdájával s tovább akart állni, azt szintén e napon jelentette be. Ilyenkor nem lett harag belőle, de azért illet legalább két héttel előbb szólni, hogy a gazda is más után nézhessen. Ha a molnár rákérdezett, hogy miért nem akar tovább maradni, akkor legtöbbször tréfás kitérő választ kapott: „azt esetleg megkérdezték – mé mész el? De mondtam: a féreg es megunja örökké egy likba járni, há nem igaz-e? – ő es likat változtat.”¹²⁵ Időnként – ha a bér volt az indok –, akkor megpróbálták újra megegyezni a következő évre, ha más többet ígért, akkor oda állt be.

Ezen a napon a legények nagy része már tudta, hogy következő évben hol fog szolgálni. Akinek nem volt még kiszemelt helye, az betért egyik-másik gazdához, és rákérdezett: befogadnák-e. Ha meg tudtak egyezni, akkor már be is állt oda, csak a holmijáért ment haza.

Ilyenkor a gazdák is szétnéztek, kit lehetne megfogadni. „Édesapám befogott egy-két lovat, s elment egyikhez vagy másikhoz, s megnézte, meg tudnak-e egyezni, s ha meg tudtak egyezni, akkor már hozta es.”¹²⁶ Évközben a gazdák is odafigyeltek egyik-másik siheder viselkedésére, munkájára, s gyakran megesett, hogy a szomszédságból, távolabbi rokonságból vagy más malomból fogadtak fel cselédet.

Cselédnek általában már meglelt korú fiatalembereket, legényeket kerestek a malomba, kinek több hasznát vehették. A megállapodás ilyenkor magával a legénnyel történt. De előfordult az is, hogy csak egy gyermeket hittak, hogy legyen kit jobbra-balra szalasztani, ez esetben a szülőkkel egyeztek meg a járandóságban.

Miután egy-egy legény elszegődött, rendszerint már aznap oda is költözött új gazdájához. Vasárnaponként rendszerint hazament fehérvenni, azaz tisztá ruháért.

Bérük mindig is a megállapodástól függött. A negyvenes években általában egy pár csizma, egy rend ruha, két ing, két gatyka, sapka, kalap, tíz mázsa gabona, valamennyi pénz (tizenöt-húszezer lej), egy malac, két terefa volt.

Csernátonban a gazda asztalánál ettek a cselédek is, nem volt szokás, hogy számukra külön főzzenek.

Munkaidejük hét közben sokszor kora reggeltől késő éjszakáig tartott. Minden munkát el kellett végezniük a malom és a gazdaság körül. Ha a molnár nem volt otthon, akkor a gazdaszszony irányításával kellett járatniuk a malmot, ellátni az állatokat, de mezei munkák idején abból is ki kellett, hogy vegyék a részüket.

A cseléd járt a lovakkal őrlőért és hordta haza a gazdákhöz a lisztet. A molnár egyszer elvitte magával a faluba megmutatni, merre és hogyan kell járni az őrlőni valóval. Megtanította a gabonát hogyan kell felmenni s jól bekötni, va-

lamint megismerni, hogy melyik zsákot hova kell hazaadni, azután már egyedül küldte el.

Ezenkívül nagyon gyorsan meg kellett tanulniuk a kövek megvágását, a zsákolást, a malom garatjára való felöntést, a fogak faragását.

Amikor még fiatal gyermeket vetek fel, az első időben a gazdasszonynak kellett segítenie az állatok ellátásában, tüzelő, víz behordásában. Dolga volt továbbá a malom tisztán tartása, és miután már bizonyította ügyességét, avatta be a molnár a mesterség többi csínyjába.

A gazdák mindig is megkövetelték, hogy a kiadott munka időre és hiánytalanul el legyen végezve. Gyakran ez volt az oka, hogy nem sokáig maradt egy-egy legény egy helyben. „*Emlékszem, volt egyszer egy felsőcsernátoni, az három évig volt, s azután osztán a többi mind elment egy év után. Ugye nálunk apám szigorú ember volt, amit megmondott, azt meg es kellett csinálni. Ő ment elől, s utánna kellett menni, akár kaszával, akár az ekével, akár a malomba.*”¹²⁷

A molnár is, a cseléd is igyekezett kihasználni, ha kapós fehérszín került a közelébe. Így egy-egy jóképű legény hamar a gazdasszony vagy a háznál levő leányok kedvébe kezdett járni. Ennek eredményeként megesett, hogy a cseléd benősült a malomba.¹²⁸

Temetkezési szokások, molnársírok

A Nagypatak menti molnárcsaládok temetkezési szokásait megfigyelve, egy jól körülhatárolható fontos választóvonalat találhatunk. Különösen a felső malmoknál¹²⁹ gyakori, hogy a kert egy árnyékos sarkában ott található a **családi temető** az ősök sírjaival¹³⁰. Ez a térképmelékleten 14. számmal jelölt SZÁNTÓ Gergely malomtelke alatt húzható meg. A vízfolyás mentén ezen alul eső molnárcsaládok a felsőcsernátoni református vagy katolikus temetőbe temetkeznek, míg a forrás irányában fölfele található portákon halottaikat a saját telkükön temetik el. Az itteni molnárok vallásuk szerint többnyire református és római katolikus családok. A viszonylag korán elterjedt és a polgárosodás hatásának megjelenését tükröző gyászjelentők alap-

ján is szépen meghúzható az említett határvonal. Ez a határ valószínűleg valamikor lennebb lehetett, mert a DÉNES Gáborné malomtelkén a nyolcvanas években való építkezéskor a ház alapjának ásása közben emberi csontokra bukkantak. A szövegezésben a felekezet megjelölése után a temetés helyét csak abban az esetben nevezik meg konkrétan, ha a temetőben helyezik örök nyugalomra halottukat (pl. „*Drága halottunk földi maradványait folyó hó 13-án helyezzük örök nyugalomra a református egyház szertartása szerint a felsőcsernátoni temetőben*”¹³¹). Ha a temetés a molnár saját telken történik, akkor csupán az időpontot és az egyházi felekezetet jelzik (pl. „*Drága halottunk földi maradványait 1968. augusztus hó 2-án du. 4 órakor fogjuk a református egyház szertartása szerint örök nyugalomra helyezni.*”¹³²).

Ők maguk, mint már jeleztem, erről így beszélnek: „*Tudja, a falutól messze voltunk, és mindenki családi sírt állított a kertjében, a messzeség miatt.*”¹³³ „*Ott gyönyörű szép temető van mindenkinek, a molnároknak, szépen be is kerítettem, s virrasztani is oda megyek.*”¹³⁴ A mellékelt térképvázlaton „+” jellel jelöltem azon malmokat, ahol a családi sírhely a portán található.

Első benyomásra ezen temetkezési szokás kézenfekvő okának a köztemetőtől, a falutól való távolság tűnhet. A dolgozatban tárgyalt jelenség magyarázata azonban túlmegy a csupán a falutól való távolsággal indoklásban. Itt az elődök sírjai az ősi földhöz, a portához, az „*élethez*” való szoros kötődést is jelentik. A porta a hely, amelyet őseik valamikor megültek és itt benne él azóta minden utódjuk. Milyen szépen mondják: „*Itt születtem ebben a rongyos életben, s ha meghalok is, ide temetnek a hegyoldalba apám mellé*”¹³⁵. Érdemes elgondolkozni azon, hogy a székely szeres településeken a temetőben is követték a családok a falubéli elhelyezkedés rendjét. A molnárság máig erre utaló társadalomszerkezete, az erősen patriarchális családmódel feljogosít, hogy ilyen ősi elem maradványaként értékeljük temetkezési módjukat. Saját véleményük erről: „*Az összes, KÁSZONI Dénes bácsi, PAJZS János bácsi mind oda vannak temetve a*

kertbe, mindenki a saját kertjébe"¹³⁶. „Csuda szép temetése volt Gerő keresztapámnak, képzelje el, az összes mónárok mind itt voltak, teli volt itt az egész udvar a gyászolókkal s vitték ki itt az oldalba a kertbe az apja s keresztanyám mellé, alig egy évre utánna, mindenki sírt”.

E szokás nyomaira bukkantam Torockón is. Itt a nevezett molnárportát a századelőn magyar molnártól bérelte, majd vásárolta meg egy román család. Ma kertjében egy, az előző tulajdonos idejéből maradt kőkereszt, valamint a jelenlegi molnár szüleinek és családjának előre elkészített sírköve áll. A végtisztesség megadásának ezen módját hamarosan átvették a szomszéd magyar malmokat felvásárló román molnárcsaládok is. A mesterség társadalmi elkülönülését jelző, hasonló temetkezésről tudunk, mint már említettem, Gyergyó vidékéről is, ahol közös molnártemetőbe temetkeznek.

Egy, az avassági szőlőhegyeket bemutató dolgozat szerzői bukkantak a szőlősgazdák szintén szakmai indíttatású, saját telken való temetkezésének nyomaira¹³⁷.

Az előbb leírt felsőcsernátoni temetkezési szokás napjainkig él. Így 1996 novemberében SZÁNTÓ Gergely molnár (14.) feleségét és alig egy esztendőre rá magát a molnárt, SZÁNTÓ Gergelyt helyezték örök nyugalomra a családi sírban.

A halál beálltáról gyorsan értesültek a szomszédos molnárcsaládok és a legrövidebb időn belül hozzáláttak a temetés előkészítéséhez. A férfiak a családi temetőben, még a megboldogult által kiválasztott helyen hozzáláttak a sír megásásához. A hely megjelölésénél fontos szempont, hogy a terület ne legyen vízmosta helyen. Az asszonyok a ház kitakarításánál és a halottas estékre való kalács sütésénél segédkeztek. A halottat rendszerint a malom melletti tisztaszobában ravatalozták fel, a mestergerenda alatt. Esténként a pap prédikált, és az asszonyok együtt imádkoztak a halottért. Siratni kötelessége volt elmenni a molnárcsaládok nőtagjainak, minden este, amíg a halott a ravatalon feküdt. A férfiak eközben valamelyik helyiségbe félrehúzódva poharazás mellett kártyáztak, beszélgettek. A

koporsót csak azután zárták le, miután a pap a halottat elprédikálta. A holttestet általában a komák vitték, rúdon a családi sírhoz. A halott leeresztése előtt a pap megáldotta a sírt. A sírgödöröt minden esetben padmallyal készítették, azaz a gödör felmenő oldalfalaiban lépcsőzetes ugrást hagytak, hogy miután a koporsót leeresztették, erre támaszkodva cserepapallókkal elfödjék, és csak ezután töltötték vissza rá a földet. A szertartásokon természetesen a molnártársadalom majd minden felnőtt tagja részt vett, utána közösen ülték meg a halotti tort.

Amint azt már fentebb említettem, a század közepétől általánossá vált a nyomtatott gyászjelentő, melyet névre szólóan, a kézdivásárhelyi nyomdából rendeltek. Elkészülte után minden molnárcsaládhoz eljuttatták. Gyakran lehet látni, hogy egy, a falba vert szegre tűzik fel egymás fölé e gyászkeretes lapokat, vagy a családi iratok között őrzik tovább. Egy-egy ilyen gyűjtemény fontos család- és mesterségtörténeti forrásként is használható az etnográfus számára.

A sírok rendbentartását a malomházban maradt családtagok végzik. Azon molnárok asszonyai, akik időközben leköltöztek a faluba, év közben visszajárnak rendezni a hantokat. A sírok megjelölésének változatos módjait találhatjuk meg: különösen a régebbieknél gyakori, hogy mára már csak a hant látszik, melynek fejéhez egykor fát ültettek, pl. az OROSZ-féle malom telkén (13.). Találtam faragott kőoszlopot is, mely napjainkra már kidőlt (a KONNÁT-féle telken). A legelő állatoktól való védelem és a gondozhatóság végett többen vasráccsal vagy léces fakerítéssel vették körül a műköből készült családi síremléket, pl. BAJKA István (11.), PÉLI Károly (6.), BAJKA Mihály (7.). Többen már életükben megcsináltják vagy maguk csinálják meg saját sírjaikat a síremléssel együtt, pl. SZÁNTÓ Gergely (14.).

Ha nem kerített a hant, akkor az emlékezés koszorúit a fákra erősítik fel, hogy az állatok ne hordhassák szét (OROSZ-féle malom, 13.). Halottak napján mindenki gyertyát gyújt a kertjében levő sírnál. Azok, akik időközben leköltöztek a faluba, szintén kimennek „világta-

ni" (gyertyát gyújtani). Ilyenkor megbolydul a község, mert a családok szerteágazódása miatt sokaknak 4-5, sokszor egymástól jelentős távolságra levő helyen is le kell róniuk halottaik iránti kötelezettségüket

Jegyzet

1. MOLNÁR István, dr. 1971. p. 4. B. M.-től gyűjtötte
2. TAKÁTS Sándor 1907b. p. 144.
3. Nicolae MOLDOVAN-tól átvéve, forrása: PÁLMAJ József: **Háromszék Vármege nemes családjai**, Sepsiszentgyörgy. 1902. p. 120.
4. IRIMIE, Cornel 1968a. p. 13.
5. IRIMIE, Cornel 1968b. p. 472-473
6. CATRINA, Constantin; BUSILĂ, Alexandru 1971. p. 407
7. Uo., p. 264.
8. MOLDOVAN, Nicolae 1972. *Considerente asupra tehnicii populare din bazinul Riului Negru*, p. 2. (kézirat)
9. MOLNÁR István, dr. 1971. A Csernátón vize mentén p. 4.
10. BÁLINTH Gyula és társai 1969. p. 149.
11. B. I. 1996.
12. Alsó Csernátón község 1665, 66 és 1716 évi falutörvénye 11-es paragrafus. A csernátói múzeum archívumában. Köszönet HASZMANN Pálnak, hogy rendelkezésemre bocsájtotta.
13. Uo.
14. Felső Csernátón község Számadási főkönyve 1875. CsMLT
15. Csernátói múzeumban
16. HASZMANN Pál közlése 1734 -es okmány alapján i.f., uo.
17. HUSZKA József: *A székely ház*, 1895. p. 12.
18. A Csernátói Múzeumban újra felállított Kásások malmanak felirata
19. Csernátói füzetek 1993. december, p. 10., szerző nélkül
20. ORBÁN Balázs 1869. p. 97.
21. Ifj. NAGY Elek. In: POTSÁ József 1899.
22. Nicolae MOLDOVAN bocsájtotta rendelkezésemre
23. IRIMIE, Cornel 1968/b. p. 475. Ugyanezen nyilvántartás adatai szerint a Feketetelegy gyűjtőmúzeumban 92 víziszervezet közül 87 vízimalom, 3 ványoló és 3 gyajpúfész működtet. P. 472.
24. BÁLINTH Gyula és társai 1969. p. 150.
25. 1941. okt. 7-én, Kézdivásárhelyen kelt 3696/1941 sz. bíróvási végzés KÁSZONI Demeter és társai panaszában BENEDEKNÉ FÜLÖP Mária ellen. a vízjárat elzárása miatt.
26. BALÁZS György 1993. p. 331.
27. WERBŐCZY István 1517. Titulus LXXXVII „Mit kell érteni az Folyó vizeknek nagy áradása és ereje által el vonyattatnak”.
28. WÖLLER István 1994. p. 29.
29. TARISZNYÁS Márton 1982. p. 111.
30. B. F., 1996
31. P. K.-né, 1996
32. BALÁZS György 1995. p. 21.
33. Kézdí járás főszolgabírója által kiadott 1944/808 számú büntetőparancs, másolata tulajdonomban.
34. Sepsiszentgyörgyön, 1900. április 24-én kelt 8744-1900 számú engedély okirat malom építésére. Rendelkezésemre bocsájtotta CSOBOT Antal molnár (Torja). Köszönet érte.
35. CS. J., 1995.
36. lásd 45. j.
37. uo.
38. B. I., 1996.

39. TARISZNYÁS Márton 1982. p. 111.
40. HASZMANN Pál: *Emlékeink sodrásában*, 1995
41. MOLNÁR István, dr. 1971. p. 4.
42. Maguk a bennvalót életként emlegetik.
43. B. D., 1995
44. KJFH. Csernátói telekkönyv
45. B. I., 1996.
46. A tanfolyamokat, amint az BEKE Károly (26.) molnár 193/23. számú bizonyítványából (kelt.: Felsőcsernátón. 1944. március 19.) kiderül, a Jászberényi Magyar Királyi Mezőgazdasági Szakiskola szervezte
47. B. Gy., 1995.
48. KJFH. Csernátói telekkönyv
49. Magát a malmot a „Malomépítés” fejezetben tárgyalom.
50. Az általam tárgyalt 34 malomból csak egy (26.) esetben épült külön földel alá, de itt is közvetlen a lakóház mellé.
51. B. Gy., 1996
52. 19. (B. Á.), 22. (M. A.), 28. (B. I.) malmaiban
53. S. A., 1995.
54. B. I., 1996.
55. B. I., 1996.
56. HUSZKA József, 1895. p. 13.
57. SELMECZI KOVÁCS Attila 1967. p. 198.
58. 1-14. malmoknál
59. KJFH. Csernátói telekkönyv birtoklapjain külön helyrajzi számmal vannak feltüntetve, pl.: 1215. sz. birt. lap 907/1. hrsz. alatt: „családi str 6 #01”.
60. B. Gy., 1995.
61. BALASSA Iván 1987. p. 14.
62. B. Gy., 1996.
63. MOLNÁR István, dr. 1971. p. 4.
64. B. I.
65. KJFH. 339-es birtoklap
66. „1585: *Vetten ismet a malomhoz: Razmanstul kett eoregh wasat az eoreg vasakbul, meljbul chenalattam ezzer is muskor is perepencet, es Gereudielckre valo vas karikakut*”. Szt IV. Bukarest, 1984. p. 576.
67. „1812: *Malom Követ, Bél és Víz keréknek való Kaldás lákut, Gereudely... a Mghós Udvar fog adni...*” Szt I. Bukarest, 1975. p. 768.
68. „1593: *Egy Saraj emberből veotien 8 darab Gyortyan fas jogh fanuk (tro) d 50 - Malomhoz*”. Szt IV. Bukarest, 1984. p. 774.
69. KÖRMENDI Géza 1988. p. 40.
70. P. K.-né, 1996.
71. H. P. közlése
72. „1851: *A Malom áll 17 tölgys lábokon... A 'kő' melletti kérégek mind jök... van három harang alkalmazva a 'három kőhöz*.” Szt IV. Bukarest, 1984. p. 1063.
73. „1585: *...chenalattam ezzer is muskor is perepencet...*” Szt IV. 1984. p. 576.
74. B. D., 1994.
75. B. I., 1996.
76. „1815: *Az úgy nevezeti Bihalok, vagy azok a Talpok a 'mellyeken a 'kő Pad raro Medve Lábok állanak régiek*” Szt VII. 1995. p. 384.
77. „1810: *...Czifrázot derek fajtu kópud benne*”, Uo.
78. B. I., 1996.
79. „1742: *akkor látván a kupát mellyet őe kegelme bélyegzett meg Groff Uram bélyegző vasával...*” Szt VII. Budapest-Bukarest, 1995. p. 641.
80. B. M., 1995.
81. „1585: *egy keo vago chukany f0/75...*” Szt VII. Budapest-Bukarest, 1995. p. 476.
82. „1676: *Vadnak ezen malom házhoz tartozo... keő emelő vas rudak...*” Szt VII. Budapest-Bukarest, 1995. p. 312.
83. B. F., 1995.

84. MOLNÁR István, dr. 1971. p. 4.
 85. B. I., 1996.
 86. B. I., 1996.
 87. IRIMIE, Cornel 1981. p. 230–233.
 88. A meglévő adatokban levő esetleges átfedés egyik oka lehet, hogy a malmok fokozatos leálltával a tovább dolgozó molnárok átvehették azok körzeteit.
 89. Tulajdonomban áll több ilyen írtelési jegy, valamint ellenőrzési, hűntetési jegyzőkönyv másolata.
 90. B. Á.-né, 1994.
 91. P. K.-né, 1996.
 92. TAKÁTS Sándor 1907b. p. 146.
 93. P. K.-né, 1996.
 94. MOLNÁR István, dr. 1971.
 95. B. I., 1995.
 96. P. K.-né, 1995.
 97. O. L., 1995.
 98. „Ha a király azt mondja: nem igaz!” – népmese, gyűjtője: SZABÓ Judit Csíkszenydomokoson. 1971-ben, SÁNDOR Mártontól (sz.1883). Köszönöm, hogy közlésre átengedte.
 99. B. F., 1995.
 100. B. Gy., 1995.
 101. A dolgozat függelékének erre vonatkozó melléklete szerkesztési okokból maradt ki (Szerk. megj.).
 102. P. K.-né, 1995.
 103. P. K.-né, 1995.
 104. 1885:XXIII törvény-cikk A vízjogról
 105. BÓLONI Dávid csernátóni molnár sógora, ő ajánlotta.
 106. B. Gy., 1995.
 107. B. D., 1995.
 108. MOLNÁR István, 1980. p. 217.
 109. BÍRÓ Dávid malmára is találtam emléket, de még nem sikerült hitelt érdemlően bizonyítanom.
 110. B. Gy., 1995.
 111. Birtoklási és családtörténeti kutatásaim egy későbbi feldolgozás tárgyát képezik.
 112. SZABÓ Judit szíves közlése, gyermekkorában még élt Gernyeszegen e szokás.
 113. B. I., 1995.
 114. B. D., 1995.
 115. B. I., 1995.
 116. A csernátóni múzeum irattárában fellelhető felsőháromszéki parafernum leveleken majd minden alkalommal ott találhatók lucatszámra a zsákok. Mintázatuk mindig meghatározó volt. A lányok később maguk is ezt a mintát szűtték tovább saját lányaiknak.
 117. B. I., 1996.
 118. B. Gy., 1995.
 119. B. I. édesapjáról, idős BULÁRKA Istvánról mesélte.
 120. P. K.-né, 1996.
 121. B. F., 1994.
 122. Pl. a KÁSZONI- és RIZOTTI családok között három házasságot is kötöttek. Forrás: id. KÁSZONI Dénes gyászjelentője.
 123. B. I.
 124. B. F.
 125. B. F.
 126. B. I.
 127. B. I.
 128. Szentivánlaborfalvi PÁL malom.
 129. 1–14. malmoknál
 130. KJFH. Csernátóni telekkönyv birtoklapjain külön helyrajzi számmal vannak feltüntetve, pl.: 1215. sz. birt. lap 907/1. hrsz. alatt: „családi sír 6 #01”.

131. Id. DEZSŐ Dénes gyászjelentője
 132. BAJKA Mihály gyászjelentője
 133. B. Gy. 1995.
 134. P. K.-né 1996.
 135. B. Gy. 1995.
 136. P. K.-né 1996.
 137. MÓD László, SIMON András 1996. p. 62.

Irodalom

- BALASSA Iván (1987): **Magyar falvak temetői**, Corvina, Budapest.
- BALÁZS György (1993): **Malmok a Kisalföldön**. In: **A Kisalföld népi építészete**, Szentendre–Győr. p. 329–356.
- BALÁZS György (1995): **Élőrovel működő malmok** (kand. értekezés).
- BÁLINT Gyula és társai (1969): **Kovászna megye**, Sepsiszentgyörgy.
- BOGDÁN István (1966): **A malom és a népesség**. In: **Agrártörténeti Szemle VIII.** 1–2. p. 178–189.
- BUTURA, Valeriu (1966): **Sectia în aer liber a muzeului etnografic al Transilvaniei**. In: **Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1962–1964**, Cluj, p. 4–72.
- CATRINA, Constantin; BUȘILĂ, Alexandru (1971): **Morile de pe valea Comanei, Țara Oltului**. In: **Aluta 1971**. Sepsiszentgyörgy, p. 405–426.
- CATRINA, Constantin; DAN, Petre; BUȘILĂ, Al (1970): **Pivele de pe Valea Comanelor, Țara Oltului**. In: **Aluta 1970**. Sepsiszentgyörgy, p. 313–331.
- DÉKÁNI Kálmán (1915): **Az erdélyi patakmalom részének nevei**. In: **Ethnographia XXVI.** p. 57.
- GAALI Zoltán (1938): **A székely ósvárak története I. Bp.**, hasonmás kiadás: 1993. p. 257.
- GYÖRFFY György (1987): **Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.** Akadémiai K., Bp.
- GYÖRFFY István (1943): **Magyar falu – magyar ház**, Turul (repr.: Budapest, 1987).
- HAÁZ Ferenc (1942): **Udvarhelyszéki falmesterségek**, Minerva, Kolozsvár.
- HASZMANN Pál (1983): **A csernátóni múzeumrészleg mezőgazdasági szerszám- és gépkiallítása**. In: **Aluta 1982–1983**, Sepsiszentgyörgy, p. 237–240.
- ILA Bálint (1964): **A vízimalmok teljesítőképessége a XVII. sz. végén**. In: **Agrártörténeti Szemle VI.** 1–2. p. 415–425.
- IMREH István, PATAKI József (1992): **Kászonszéki krónika 1650–1750**, Európa–Kriterion.
- IRIMIE, Cornel (1986a): **Cercetări etnografice privind istoria tehnicii populare la români**. In: **Cibinium 1967/68**, p. 5–13.
- IRIMIE, Cornel (1968b): **Ancheta statistică cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României**. In: **Cibinium 1967/68**, p. 413–488.

19. IRIMIE, Cornel (1972): *Instalații tehnice țărănești pentru produse alimentare*. In: *Țara Bîrsei I*. București, p. 330–337.
20. IRIMIE, Cornel (1981): *Cercetări etno-sociale în Țara Oltului în perioada interbelică: despre relații sociale inter-sătești*. In: Aluta 1981. Sepsiszentgyörgy, p. 229–245.
21. JUHÁSZ Antal (1960): *Vízimalmok a szegedi Tiszán*. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958–1959. Szeged, p. 20.
22. JUHÁSZ Antal (1991): *Malmok, molnárság, sütő- vagy pékmesterség*. In: *Magyar Néprajz III. Kézművészet*, Akadémiai K., Bp., p. 157–213.
23. K. MÁTYUS István M. D. (1787): *Ó és Új Diaetetica...* Pozsony.
24. KARDALUS János (1980): *Posztó- és csirgeványolás a Kis-Homoród mentén*. In: *Acta Hargitensia I.*, Csíkszereda, p. 223–234.
25. KÓNYA Ádám (1972): *Kovászna megye idegenforgalmi övezetei*. In: Aluta 1972. Sepsiszentgyörgy, p. 127–137.
26. KÓS Károly, dr. (1963): *Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu*. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, pe anul 1959–1961. Cluj, p. 74.
27. KÖRMENDI Géza (1988): *A tatai vízimalmok*, Tata.
28. LAMBRECHT Kálmán (1915): *A magyar malmok könyve*. In: *Iparosok Olvasótára XXI*. Budapest.
29. MADARASSY László (1930): *A „malom alatt”*. In: *Népiünk és nyelvünk 2/3–5* Szeged, p. 143–145.
30. MÉSZÁROS B. Albert (1970): *Áll a malom, áll a vitorlája*. In: *Megyei Tükör III/1970. jan. 10.*, Sepsiszentgyörgy.
31. MOLNÁR István (1971): *A Csernáton víze mentén*. In: *Megyei Tükör IV/347*, Sepsiszentgyörgy, p. 4–5.
32. MOLNÁR István (1980): *A csernátoni kölehashátol malom*. In: Aluta X–XI. Sepsiszentgyörgy, p. 217–231.
33. NAGY Gyula (1956): *Az utolsó működő szárazmalom*. In: *Néprajzi Értesítő XXXVIII. évf.*, p. 83–18.
34. ORBÁN Balázs (1869): *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népiismereti szempontból...* III. Pest.
35. PONGRÁCZ Pál (1957): *A mezőgazdasági jellegű ipari építészeti műemlékei. A malmok*, Budapest.
36. PONGRÁTZ Pál (1967): *Régi malomépítészeti, Műszaki Kiadó, Bp.*
37. POTSA József (szerk.) (1899): *Háromszék Vármegye. Emlékkönyv...*, Sepsiszentgyörgy.
38. RÁDULY János (1987): *Mikor a szolgának telik esze-tedeje*, Kriterion, Bukarest.
39. SELMECZI KOVÁCS Attila (1967): *A mátravidéki molnárok élete a XIX. század végén*. In: *Ethnographia*, 1967, p. 189–199.
40. SZABÓ T. Attila (szerk.) (1975–1996): *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár (a továbbiakban: SzT) I–VII* (vonatkozó szócikkei). Bukarest–Budapest.
41. SZÉKELY Gergely (1875): *Háromszék gazdasági viszonyai*. In: *A magyar orvosok és természetvizsgálók XVIII. Nagygyűlésén 1875. aug. 27–szept. 5-ig...* Bp., p. 261.
42. SZÉKELY Zsófia (1975): *Ikafalva földrajzi nevei*. In: Aluta VI–VII (1974–1975), Sepsiszentgyörgy, p. 319–329.
43. TAKÁTS Sándor (1907a): *A magyar molnár*. In: *Századok*, p. 52–55.
44. TAKÁTS Sándor (1907b): *A magyar malom*. In: *Századok*, p. 143–159., 236–249.
45. TARISZNYÁS Márton (1982): *Gyergyó történelmi néprajza*, Kriterion, Bukarest.
46. TÖRÖK Sándor (1978): *Csernáton község patakának vízimalmai a 20-ik század elején* (kéziratos térkép-vázlat). lp.
47. WERBŐCZY István (1517): *Triparditum* (ford.: WERES Balázs, Debrecen, 1991).
48. WÖLLER István (1994): *A Tapolca vízimalmai Pápa és környékén*, Pápa.

Rövidítések

KJFH – Kézdi, járás Földhivatali Telekkönyvek.
OHMT – Országos Hadtörténelmi Múzeum Térképtára
CsML – Csernátoni Múzeum Levéltára

Adatközlők

BAJKA Aranka, háziasszony, sz. 1968, Felsőcsernáton (Ba. A.)
BAJKA György, molnár, malomács, sz. 1936, Felsőcsernáton (B. Gy.)
BAJKA Gergely, gépkocsivezető, sz. 1929, Felsőcsernáton (B. G.)
BAJKA István, gazdálkodó sz. 1957. (B. Is.)
BEKE Ferenc, malomcseiéd, órás, sz. 1912, Felsőcsernáton (B. F.)
BEKE Mária, sz. LUKÁCS, 1951, Felsőcsernáton (B. K.-né)
BÍRÓ Árpád, molnár, sz. 1935, Felsőcsernáton (B. Á.)
BÍRÓ Árpádné, sz. HERE Júlia, 1935, Felsőcsernáton (B. Á.-né)
BÍRÓ Sándor, asztalos, sz. 1959, Felsőcsernáton (B. S.)
BÖLÖNI Dávid, ifjú, állatorvos, polgármester, sz. 1954, Felsőcsernáton (B. D. ifj.)
BÖLÖNI Dávid, molnár, sz. 1912, Felsőcsernáton (B. D.)
BULÁRKA István, molnár, sz. 1920, Alsócsernáton (B. I.)
CSÁKI János, molnár, sz. 1914, Torja (Cs. J.)
CSOBOT Antal, molnár, pálinkafőző, sz. 1927, Torja (Cs. A.)
HASZMANN Pál, faragó népművész, sz. 1946, Felsőcsernáton (H. P.)
KÁSZONI Márton, molnár, sz. 1938, Felsőcsernáton (K. M.)
MÁRTON Benedek, malomcseiéd, sz. 1982, Futásfalva (M. B.)
ORBÁN László, parasztagazda, sz. 1904, Bélafalva (O. L.)
OROSZ Imréné, özv., sz. HERE Erzsébet, sz. 1921, TS-nyugdíjas, Alsócsernáton (O. E.)
PÉLI Károlyné, molnárné, sz. MARIN Viktoria, sz. 1921, Felsőcsernáton (P. K.-né)
RÉTYI Mihályné, sz. LUKÁCS Lujza, sz. 1933, Felsőcsernáton (L. L.)
SÓLYOM Antal, molnár, gazdálkodó, sz. 1933, Torja (S. A.)
SZÁNTÓ Gergely, molnár, sz. 1934, Felsőcsernáton (Sz. G.)
VIRÁG Erzsébet, sz. BÍRÓ, sz. 1916, Felsőcsernáton (B. E.)

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. Szerk. megj.)

Mori și morari la Cernat, (jud. Covasna)

(Rezumat)

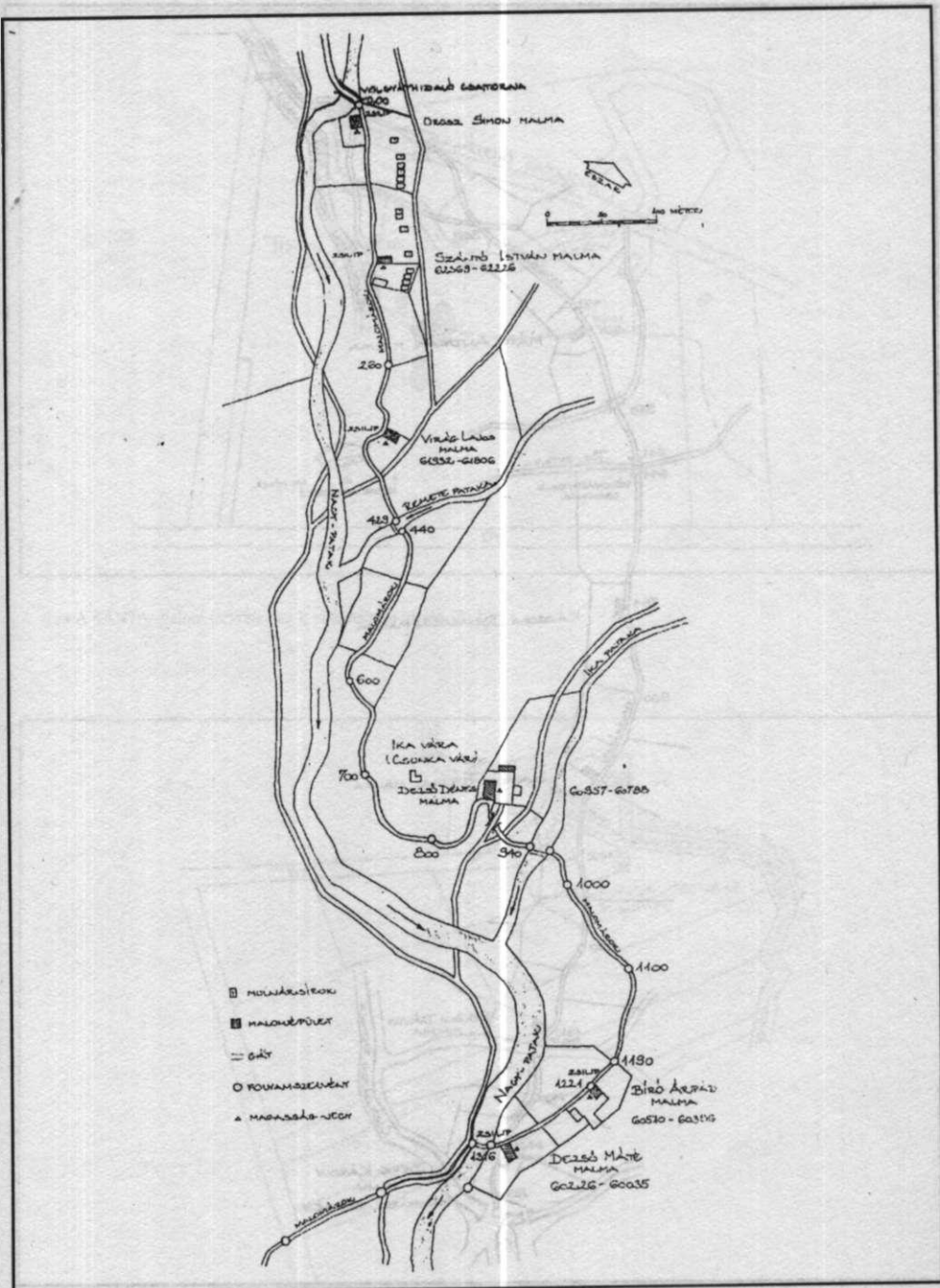
Lucrarea face parte din lucrarea de licență a autorului, din 1996. Abordează problematica folosirii apei la Cernat, locul instalațiilor tehnice acționate cu forța apei, proprietarii, gospodăriile și viața familiilor de morari, construirea morilor și meseria morăritului, întreținerea morii și a canalului de apă, respectiv celelalte instalații tehnice acționate cu apă din localitate.

Mills and Millers in Csernátön (Cernat, Covasna County)

(Abstract)

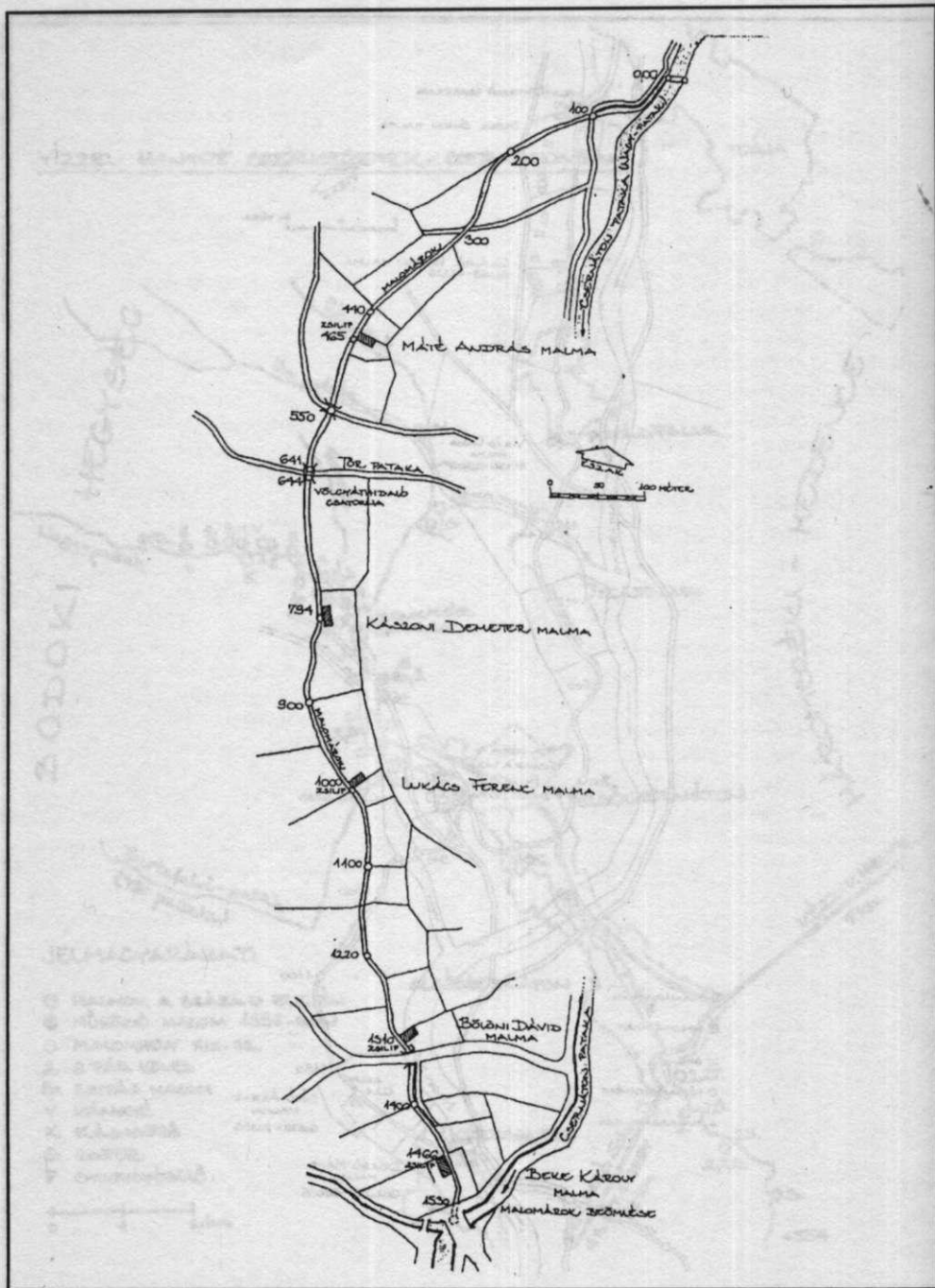
The paper is part of the university degree thesis written by the author in 1996. Its topic is the use of water in Csernátön, the role of technical installations driven by the force of water. Further, it deals with the owners, the farms, and the lives of the miller families, the building of the mills and the miller trade, the maintenance of the mills and of the water pipes, respectively of other technical installations driven by water.

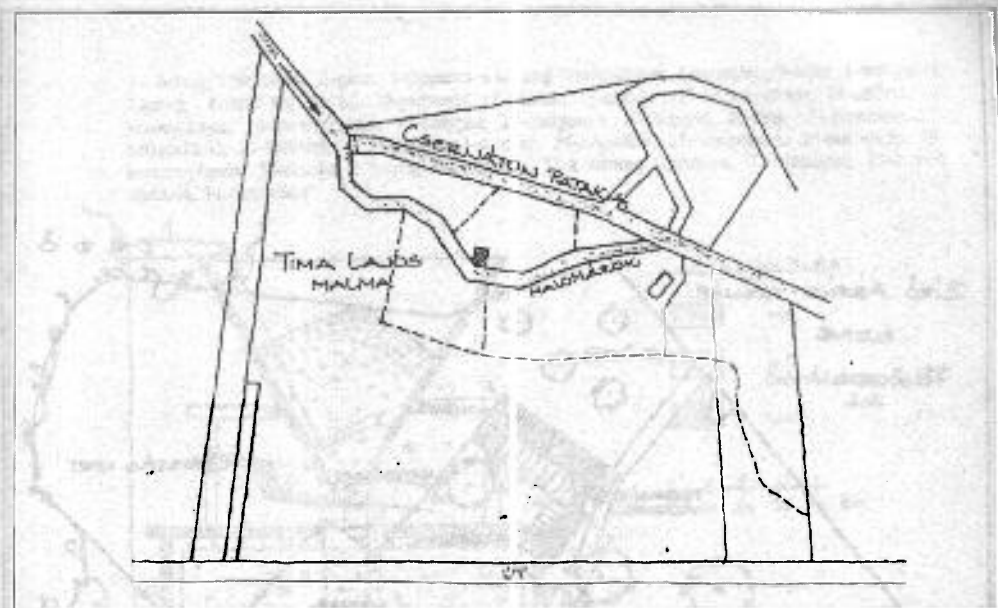

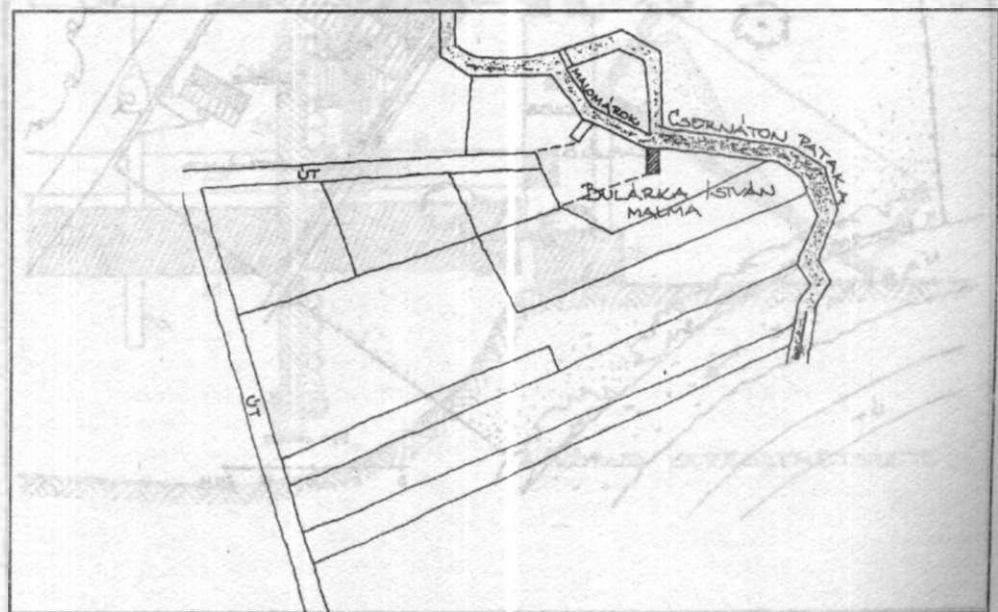
2. ábra Az 1956. évi vízjogi engedély melléklete szerint még hat malom örült a felső malomárkon (B. Á.)

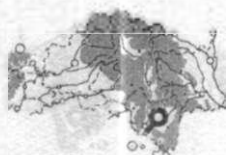

4. ábra A SÁNTA-malom tervrajza az I. világháború idején (B. I.)

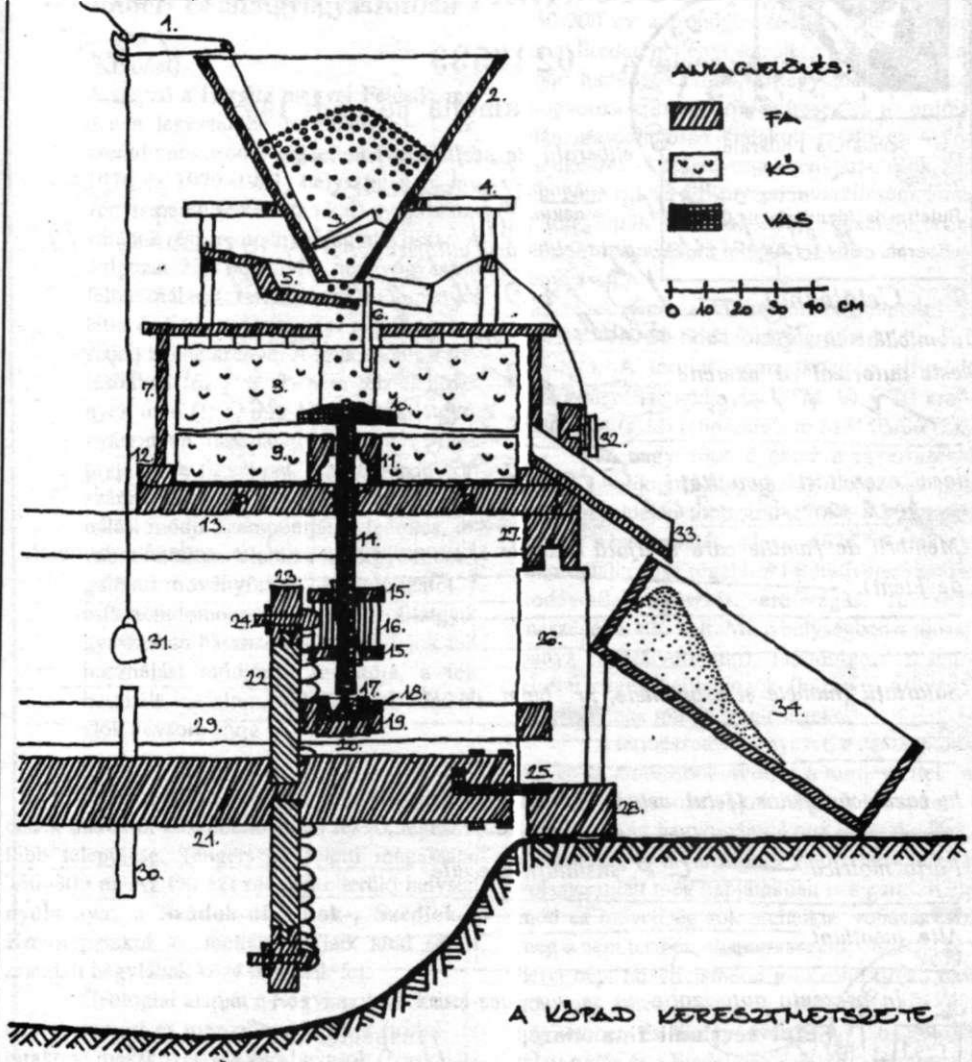

5. ábra A BULÁRKA-malom tervrajza az I. világháború idején (B. I.)

1- harang kiakasztója, 2-garat, 3-lappancs a harang fenntartására, 4-garatszék, 5-tejke, 6-ördögpáca, 7-kéreg, 8-felső kő, 9-aljkő, 10-perpence, 11-köldök, 12-kaloda, 13-kőpadgerenda, 14-szalvas, 15-korongtányér, 16-korong orsók, 17-szappan, 18-cserpenyő, 19-vaspalló, 20-ékek, 21-gerendely, 22-bélkerkküllő, 23-bélkerékfal, 24-fogak, 25-vascsap, 26-kőpadláb, 27- szemöldök, 28-medvetalp, 29-keresztgerenda, 30-deszka a harang rángatására, 31-a harang ellensúlya, 32-szabályzó, 33-lisztelő csatorna, 34-liszteláda

REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
MINISTERUL FINANTELOR

AUTORIZAȚIE DE FUNCȚIONARE

0226539

nr. 1525

valabilă pe anul 1961

Semnătura titularului

eliberată de secțiunea financiară

Buletin de identitate nr. 818711

raionului / județului

regiunea

eliberat de

data eliberării autorizației

11 noiembrie 1961

Cetățeanul

domiciliat în

este autorizat să exercite

Biro Arpad
Bernatului str. *de meserie*
nu are

locul exercitării activității

pe adresa

Boulevardul

Membrii de familie care îl ajută (numele și pronumele, gradul de rudențe, nr. bulet. de ident).

Salariații (numele și pronumele, nr. bulet. de ident.)

În cazul cărușilor (felul vehiculelor și nr. de circulație)

Forța motrică *C. P. Instalații speciale*

Alte mențiuni

ESC

În prezenta autorizație nu se vor face ștersături sau corecturi.

Șeful secțiunii financiare,

inspector șef de impozite,

Împr. Băncii, file Stat c. 2903